

Ο άνθρωπος μέσα στην πόλη -
η πολιτική αρετή

Γιάννης Δενδρινός, *Φορτίο*, χ.χ.

Εισαγωγή

Σύμφωνα με τη διδασκαλία του Αριστοτέλη, το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται και αξιολογείται η ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου είναι η πόλις –το είδαμε στην προηγούμενη Θεματική Ενότητα. Ασφαλώς ο φιλόσοφος έχει υπόψη του κυρίως το πολιτειακό μοντέλο της αρχαιοελληνικής πόλης-κράτους. Η πόλις είναι μια συγκεκριμένη μορφή κοινωνίας, εξελικτική τελειοποίηση πρότερων και ατελών κοινωνικών μορφωμάτων, του οἴκου και της κώμης. Δεν αποβλέπει όμως, όπως αυτά, μόνο στην επιβίωση των μελών της αλλά και στη συλλογική και ατομική ευτυχία των πολιτῶν, δηλαδή των συμπολιτών (αυτή είναι η αρχαία σημασία της λέξης πολίτης). Η συλλογική εὐδαιμονία υπηρετείται από τη σχετική αυτάρκεια, αυτονομία και αυτοδιοίκηση (ελευθερία), που χαρακτηρίζουν την αρχαιοελληνική πόλη.

Η εξελικτική πορεία

Η έννοια της ευδαιμονίας

Καθώς οι πρότερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, ο οἶκος και η κώμη, συστήνονται με φυσικό τρόπο, η εξέλιξή τους και η τελειότερη μορφή κοινωνίας, η πόλις, είναι επίσης ένα φυσικό δημιούργημα. Εξάλλου, το κύτταρό της, ο πολίτης, είναι πολιτικὸν ζῶον εκ φύσεως: ζωντανό ον που η φύση του προϋποθέτει πολυποίκιλες σχέσεις ανταλλαγών και αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών αυτής της οργανωμένης κοινωνίας. Αυτό ακριβώς το πλέγμα σχέσεων είναι που συστήνει την πόλιν.

Ο άνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον

Δεν πρόκειται απλώς για σχέσεις αλληλεπίδρασης σαν αυτές που αναπτύσσουν τα ζώα μεταξύ τους και με το περιβάλλον· οι σχέσεις των πολιτών έχουν ἄλλογο χαρακτήρα: υποστηρίζονται από τον λόγον, τη λογική και τη γλώσσα. Η λογικότητα του ανθρώπου είναι η άλλη όψη της πολιτικής του φύσης. Αυτή, εξάλλου, είναι και μια παλιά σημασία της αρχαιοελληνικής λέξης λόγος: σχέση.

Λόγος και Ηθική

Μέσω του λόγου οι άνθρωποι σημασιοδοτούν, κατανοούν και σημαίνουν διακρίσεις που αποτελούν συστατικό πυρήνα της πολιτικής κοινωνίας: το ωφέλιμο και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο. Η ηθική διάσταση των ανθρωπίνων σχέσεων μόνο μέσα στο λογικό περιβάλλον της κοινωνίας νοηματοδοτείται και αξιολογείται.

Κόσμος= τάξη, αρμονία

Η λογικότητα και ηθικότητα της κοινωνικής ζωής και των πολιτικών σχέσεων αντικατοπτρίζει για τους αρχαίους Έλληνες την κοσμική λογικότητα, δηλαδή την αρμονία, την ισορροπία και την ευταξία των κινήσεων στον κόσμο. Η σοφία της φύσης αλλά και οι νόμοι που διέπουν σταθερά τους λόγους-σχέσεις μεταξύ των ουρανίων σωμάτων, αυτοί που ρυθμίζουν και εξασφαλίζουν μian αταλάντευτη σταθερότητα στον χώρο και τον χρόνο, γίνονται για τους αρχαίους Έλληνες πρότυπο των ανθρωπίνων νόμων. Οι νόμοι αυτοί καλούνται να εξασφαλίσουν μian αντίστοιχη προς τον κόσμο κοινωνική αρμονία.

Πολιτεία

Αν, όμως, δημιουργός των κοσμικών νόμων είναι ο θεός ή η φύση, δημιουργός των νόμων της κοινωνίας είναι ο ίδιος ο άνθρωπος. Για τον Αριστοτέλη αυτό το δημιούργημα, η αυτοθέσμιση της πολιτικής κοινότητας, συμπυκνώνεται στο πολίτευμα. Το πολίτευμα είναι το σύνολο των νόμων και των θεσμών, αλλά και ο αντίστοιχος προς αυτούς τους νόμους και θεσμούς τρόπος ζωής μέσα στην πόλη-κράτος.

Πολιτεύματα υπάρχουν –επισημαίνει ο φιλόσοφος– πολλά και τρόποι κοινωνικής ζωής αντίστοιχα πολλοί. Καθοριστικοί παράγοντες συνδεδεμένοι με το πολίτευμα είναι η εξουσία και το συμφέρον. Έτσι, κριτήριο διάκρισης των πολιτευμάτων είναι το ποιος ασκεί την εξουσία: ο ένας, οι λίγοι ή οι πολλοί· και κριτήριο αξιολόγησής τους είναι το ποιου το συμφέρον υπηρετεί το καθένα: ενός, λίγων ή όλων. Κατεξοχήν, όμως, και άριστο πολίτευμα, αυτό και μόνο για το οποίο θα ταίριαζε απόλυτα η λέξη πολιτεία, είναι εκείνο που έχει ως κύτταρά του όντως πολίτες, ελεύθερους ανθρώπους που συμμετέχουν στα κοινά και παίρνουν αποφάσεις για τη ζωή τους, αποβλέποντας στη συλλογική ευτυχία.

Στην αριστοτελική πολιτεία την εξουσία την έχουν οι πολλοί και κυρίαρχη είναι η αρχή της πλειοψηφίας μεταξύ των πολιτών, των ελεύθερων ενήλικων ανδρών που έχουν κατοχυρωμένα πολιτικά δικαιώματα. Και ο Αριστοτέλης στοχάζεται την πολιτεία με βάση όσα ισχύουν για τους Αθηναίους πολίτες: στην αρχαία Αθήνα οι ανήλικοι, οι γυναίκες, οι δούλοι και οι μέτοικοι δεν αποτελούν πολίτες.

Σε μια ιδανική πολιτεία οι πολλοί ασκούν την εξουσία τους για το συμφέρον όλων, του συνόλου των πολιτών. Σε μια πραγματική πόλη, όπως την αρχαία Αθήνα, η εξουσία των πολλών και φτωχότερων πολιτών αποβλέπει στο δικό τους συμφέρον, στο κράτος του δήμου. Άρα η δημοκρατία, για τον Αριστοτέλη, δεν μπορεί να είναι ένα άριστο πολίτευμα, εφόσον τρόπον τινά μεροληπτεί υπέρ του δήμου, των πολλών και οπαδών της, έναντι των πλουσιότερων ή ευγενικής καταγωγής πολιτών (των λεγόμενων ἀρίστων). Σίγουρα, όμως, είναι το καλύτερο δυνατό πολίτευμα, αυτό που επιτρέπει να διεκδικούν πάντα οι πολίτες της το εὖ ζῆν.

Η έννοια του τέλους

Η πόλις ως
ολοκλήρωση

Ο Αριστοτέλης δηλώνει με τον όρο τέλος τον λόγο μιας σειράς ενεργειών ή την ολοκληρωμένη μορφή προς την πραγμάτωση της οποίας τείνει ένα ον. Έτσι, το τέλος λειτουργεί ως πρωθύστερο αίτιο και αρχή· δεν είναι αποτελείωμα αλλά τελείωση, η ορθή ολοκλήρωση μιας συγκεκριμένης διαδικασίας. Γι' αυτό και το πραγματικό τέλος ενός όντος είναι να κατακτήσει το κορυφαίο για το ίδιο αγαθό και να ολοκληρώσει τη φύση του. Το πραγματικό τέλος μιας κοινωνίας είναι να εξασφαλίσει στα μέλη της την ευτυχία. Αυτό το πετυχαίνει η ανώτατη μορφή κοινωνίας, η πόλις.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά, Α 1.1-8, 1252a1-7· b27-32

Ἐπειδὴ πᾶσαν πόλιν ὀρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν (τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες), δῆλον ὡς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται, μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας. Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτική. [...]

Ἡ δ' ἐκ πλείονων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἥδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκειᾶς ὡς ἔπος εἰπεῖν, γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν. Διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἔστιν, εἴπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωναί. Τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων, ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν.

Αφού βλέπουμε ότι κάθε πόλη είναι μια μορφή κοινωνίας και ότι κάθε κοινωνία έχει συσταθεί για την επίτευξη κάποιου αγαθού (ιδίως όλοι οι άνθρωποι πράττουν τα πάντα γι' αυτό που τους φαίνεται αγαθό), είναι φανερό ότι όλες βέβαια οι κοινωνίες στοχεύουν σε κάποιο αγαθό, κατεξοχήν όμως στοχεύει στο κυριότερο από όλα τα αγαθά η κυριότερη όλων, αυτή που περικλείει μέσα της όλες τις άλλες. Αυτή είναι η ονομαζόμενη πόλη και κοινωνία πολιτική. [...]

Η κοινωνία που αποτελείται από περισσότερες κώμες είναι ολοκληρωμένη πόλη, αφού έχει ήδη κατακτήσει την απόλυτη αυτάρκεια –για να ορίσουμε την ολοκληρωμένη πόλη με ένα μόνο λόγο· δημιουργήθηκε για να διασφαλίσει τη ζωή, υπάρχει όμως πια για την καλή ζωή. Αυτός είναι και ο λόγος που όλες οι πόλεις είναι φυσικά δημιουργήματα, αφού ακριβώς και οι πρώτες κοινωνίες είναι φυσικά δημιουργήματα. Διότι η πόλη είναι η απώτατη ολοκλήρωση εκείνων, και η φύση είναι απώτατη ολοκλήρωση.

(μετάφραση Β. Μπετσάκος)

Επειδή βλέπουμε ότι κάθε πόλη αποτελεί μια μορφή κοινωνίας και ότι κάθε κοινωνία έχει συσταθεί αποσκοπώντας σε κάποιο αγαθό (ιδίως όλοι οι άνθρωποι ό,τι κάνουν το κάνουν για να κατακτήσουν αυτό που τους φαίνεται αγαθό), είναι φανερό ότι όλες οι κοινωνίες αποσκοπούν βεβαίως σε κάποιο αγαθό, η κοινωνία όμως που είναι η πιο σημαντική απ' όλες και που εμπεριέχει όλες τις άλλες είναι αυτή που κατεξοχήν επιδιώκει το αγαθό, και μάλιστα το πιο σημαντικό. Και αυτή είναι η καλούμενη πόλη και πολιτική κοινωνία. [...]

Η πόλη δεν είναι λοιπόν τίποτε άλλο παρά η τέλεια κοινωνία που αποτελείται από περισσότερες κώμες και διαθέτει, μπορούμε να πούμε, τη μέγιστη δυνατή αυτάρκεια· συγκροτήθηκε βεβαίως για την εξασφάλιση των αναγκών για τη ζωή προϋποθέσεων, όμως υπάρχει χάριν της ευδαιμονίας. Γι' αυτό κάθε πόλη είναι μια φυσική πραγματικότητα, εφόσον αυτό ισχύει και για τις πρώτες μορφές κοινωνίας (ενν. την οικία και την κώμη). Διότι αυτή συνιστά γι' αυτές τον σκοπό τους και η φύση είναι σκοπός.

(μετάφραση Δ. Παπαδής)

πόλις: είναι η τελειότερη μορφή κοινωνικής συμβίωσης. Περιλαμβάνει ατελέστερα κοινωνικά μορφώματα, όπως η οικογένεια, η φυλετική συγγένεια και σχέση, το χωριό, μια συντεχνία κ.ά. Η πόλις δεν είναι απλώς μια ανταλλακτική κοινωνία που διασφαλίζει την επιβίωση των μελών της, αλλά εκείνη η οργανωμένη και αρθρωμένη κοινωνία που διασφαλίζει τις προϋποθέσεις για την πλήρη ανάπτυξη όλων των δυνατοτήτων του ανθρώπου. Ύψιστος σκοπός της ύπαρξής της είναι το κοινό αγαθό, η συλλογική και ατομική ευτυχία των μελών της.

ἀγαθόν: Το ἀγαθόν για τον Αριστοτέλη δεν είναι ένα και μοναδικό· είναι κατά περίπτωση διαφορετικό. Άλλες ανάγκες έχει ένας υγιής άνθρωπος και άλλες ένας ασθενής· μια τροφή μπορεί να είναι καλή για ένα ζώο και βλαβερή για ένα άλλο. Επίσης, η έννοια του ἀγαθοῦ είναι πολυσήμαντη· αγαθό μπορεί είναι κάτι σύμφωνο με την αρετή αλλά και κάτι ωφέλιμο ή ευχάριστο. Το ἀγαθόν, ακόμη, μπορεί να είναι όντως αγαθό ή απλώς να εκλαμβάνεται ως τέτοιο. Οπωσδήποτε, το αριστοτελικό ἀγαθόν δεν είναι μια καθολική και χωριστή από τον κόσμο ουσία, όπως φαίνεται να πίστευε ο Πλάτων.

Το ἀγαθόν, σε όλες τις εκδοχές του, αποτελεί για τον άνθρωπο και την κοινωνία άμεσο ή απώτερο στόχο. Το τονίζει ο φιλόσοφος στις πρώτες του φράσεις στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1094a1-3: *Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πρᾶξις τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ· διὸ καλῶς ἀπεφάναντο τὰ γαθόν, οὗ πάντ' ἐφίεται* [: Κάθε τεχνική δεξιότητα και κάθε γνωστική δραστηριότητα, παρόμοια και κάθε πράξη και κάθε διαδικασία επιλογής και προτίμησης έχει για στόχο της –κατά την παραδοχή όλων– κάποιο αγαθό. Σωστά, επομένως, είπαν για το αγαθό πως είναι αυτό που αποτελεί τον στόχο όλων των πραγμάτων].

κώμη: μια μικρή κοινότητα ανθρώπων, π.χ. ένα χωριό. Η οἰκία και η κώμη αποτελούν ατελείς μορφές ανθρώπινης κοινωνίας, γιατί δεν μπορούν να εξασφαλίσουν στα μέλη τους την πληρότητα των σχέσεων και την ολοκλήρωση της κοινωνικής φύσης του ανθρώπου. Η οἰκία περιλαμβάνει, κατά τον Αριστοτέλη, μόνο τη συζυγική σχέση άνδρα-γυναίκας, τη σχέση πατέρα-τέκνων και τη σχέση δεσπότη-δούλου. Η κώμη διευρύνει αυτόν τον κύκλο ικανοποιώντας κάποιες περαιτέρω ανάγκες, πρωταρχικά οικονομικές. Έτσι, οἰκία και κώμη διασφαλίζουν τη ζωή (ζῆν), δεν μπορούν όμως να παράσχουν την καλή ζωή (εὖ ζῆν), την αυτάρκεια δηλαδή και την ευτυχία. Αυτό, όπως είδαμε, είναι έργο της πόλεως.

εὖ ζῆν: Απαραίτητες προϋποθέσεις της καλής κοινωνικής ζωής ο Αριστοτέλης (*Πολιτικά* 1325b13 κ.ε.) απαριθμεί τις εξής: α) επάρκεια τροφής, β) ποικιλία τεχνών και τεχνιτών, γ) επαρκής οπλισμός, δ) οικονομική ευπορία, ε) θρησκευτικοί θεσμοί, στ) θεσμοί δικαιοσύνης. Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό της πόλης θεωρείται από τον φιλόσοφο και το πιο σημαντικό.

αὐτάρκεια: Η αυτάρκεια αποτελεί θεμελιώδες γνώρισμα της πόλεως και πρωταρχική επιδίωξή της. Με αυτήν δηλώνεται η επάρκεια των αγαθών που είναι απαραίτητα για την απόκτηση και διατήρηση της συλλογικής ευτυχίας (εὐδαιμονίας). Πρόκειται για αγαθὰ εξωτερικά (υλικά), σωματικά και ψυχικά. Η αυτάρκεια μιας πόλης εξαρτάται α) από τη γεωγραφική της θέση, ώστε να εξασφαλίζονται υλικά αγαθὰ, β) από το έμπυχο, ανθρώπινο δυναμικό που διασφαλίζει την άμυνα της πόλης-κράτους και γ) από το σύστημα χρηστής διοίκησης και απονομής δικαιοσύνης, που εγγυάται την εσωτερική συνοχή της πόλης.

πᾶσα πόλις φύσει ἔστιν: Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τόσο η κοινωνικότητα του ανθρώπου όσο και η σύσταση της πόλεως ανάγονται στη φύση, είναι φυσικά φαινόμενα. Δεν αποκλείεται η συγκεκριμένη διδασκαλία του φιλοσόφου να αποτελεί απάντηση σε ορισμένους σοφιστές που υποστήριζαν ότι οι πολιτικοί θεσμοί και οι νόμοι αποτελούν προϊόντα ανθρώπινα, κοινωνικές συμβάσεις που έρχονται σε σύγκρουση με τις φυσικές διεργασίες.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Πού αποδίδει ο Αριστοτέλης την ύπαρξη κοινωνιών και πόλεων;
2. Ποιο είναι το αγαθό στο οποίο αποβλέπει η πόλη;
3. Είναι η πόλη ένα φυσικό δημιούργημα και γιατί;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Ταυτίζονται, σύμφωνα με τη διδασκαλία του Αριστοτέλη, οι όροι *κοινωνία* και *πόλις*;
2. Ποια σχέση υπάρχει ανάμεσα στις πρώτες κοινωνίες (*οἶκος, κώμη*) και την πόλη;
3. Ο Αριστοτέλης διακρίνει τον λόγο δημιουργίας από τον λόγο ύπαρξης της πόλης. Ποιος είναι ο καθένας; Ποιο περιεχόμενο νομίζετε ότι αποδίδει ο φιλόσοφος στους όρους *ζῆν* και *εὖ ζῆν*;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Έχει υποστηριχτεί η άποψη ότι τα σωζόμενα αριστοτελικά κείμενα αποτελούν σημειώσεις που χρησιμοποιούσε ο φιλόσοφος κατά τη διδασκαλία του στην Ακαδημία ή το Λύκειο. Επαληθεύει το συγκεκριμένο κείμενο την εκτίμηση αυτή;
2. Οι λέξεις *τέλος* και *τέλειος* σχετίζονται ετυμολογικά. Θεωρείτε ότι στο συγκεκριμένο απόσπασμα από τα Πολιτικά σχετίζονται και νοηματικά;
3. *τέλειος*: Η μία μετάφραση φαίνεται να αποδίδει το επίθετο στο ουσιαστικό *πόλις*, ενώ η άλλη στο *κοινωνία*. Ποια πιστεύετε ότι είναι ακριβέστερη; Προκύπτουν ουσιαστικές νοηματικές αποκλίσεις από τη διαφοροποίηση αυτή;

1. ΗΡΟΔΟΤΟΣ Ιστορίαι, Α 32.4-9

Ο Ηρόδοτος μας παρουσιάζει τον διάλογο ανάμεσα στον πάμπλουτο Κροίσο και τον Σόλωνα, έναν από τους επτά σοφούς. Στο ερώτημα του Κροίσου για το ποιος είναι ο ευτυχέστερος άνθρωπος ο Σόλων τονίζει ότι για να χαρακτηρίσει με σιγουριά κάποιον ευτυχισμένο πρέπει, εκτός των άλλων προϋποθέσεων, να έχει δει και το τέλος της ζωής ενός ανθρώπου.

Με αυτούς τους όρους, Κροίσε, ο άνθρωπος είναι έρμαιο της τύχης. Σ' εμένα βέβαια εσύ φανερώνεσαι να έχεις πολλά πλούτη και να είσαι βασιλιάς πολλών ανθρώπων. Όμως εκείνο που ρωτάς ακόμη δεν είμαι σε θέση να το πω, πριν μάθω πως είχες καλά τέλη. Γιατί δεν είναι ασφαλώς πιο ευτυχισμένος ο πολύ πλούσιος από εκείνον που έχει το καθημερινό του, εκτός κι αν του μείνει η τύχη πιστή και τελειώσει τη ζωή του μέσα σε όλα τα αγαθά του. Γιατί υπάρχουν ζάπλουτοι άνθρωποι, δυστυχισμένοι όμως, και άλλοι με μετρημένα αγαθά, αλλά ευτυχείς. Ο πολύ πλούσιος, δύστυχος όμως, σε δύο σημεία μόνον ξεπερνά τον ευτυχισμένο, ενώ αυτός τον πλούσιο και δυστυχισμένο σε πολλά. Ο πρώτος έχει πιο πολλά μέσα να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του και για να σηκώσει μια συμφορά μεγάλη που τον βρήκε, περισσότερη δύναμη. Όμως ο άλλος τον ξεπερνά στα ακόλουθα σημεία: τη συμφορά και τις επιθυμίες του δεν έχει όμοια δύναμη να τις βαστάξει, από αυτά όμως τον προστατεύει η ευτυχία: ούτε σακάτης είναι ούτε άρρωστος ούτε συφοριασμένος, αλλά καλότεκνος, ωραίος. Και αν πλάι σ' αυτά τύχει να έχει και καλά τέλη στη ζωή του, αυτός είναι εκείνος που ζητάς, ο άξιος να ονομάζεται ευτυχισμένος. Πριν όμως πεθάνει κάποιος, πρέπει να διστάζει κανείς και να μη τον λέει ευτυχισμένο, αλλά πως του χαμογελά η τύχη. Γιατί όλα αυτά που είπαμε, να βρεθούν συγκεντρωμένα σε έναν άνθρωπο είναι αδύνατο, όπως καμιά χώρα δεν είναι αυτάρκης παράγοντας σε ό,τι της χρειάζεται, αλλά άλλα αγαθά τα έχει κι άλλα της λείπουν: εκείνη που θα τύχει να έχει τα πιο πολλά αγαθά, αυτή είναι και η καλύτερη. Έτσι και του ανθρώπου η ύπαρξη, μία προς μία, καμιά δεν είναι αυτάρκης. Γιατί το ένα το έχει, το άλλο της λείπει. Και όποιος τύχει, όσο ζει, να έχει τα πιο πολλά αγαθά, κι ύστερα να βρει και καλά τέλη στη ζωή του, αυτός για μένα, βασιλιά, αξίζει να φέρνει τον τίτλο αυτόν.

(μετάφραση Δ. Ν. Μαρωνίτης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο Σόλων θεωρεί ότι υπάρχει αναλογική ομοιότητα ανάμεσα στην ευτυχία του μεμονωμένου ανθρώπου και την ευδαιμονία της πόλης. Να μελετήσετε την αναλογία αυτή.
2. Να συγκρίνετε όσα λέει ο Σόλων για την αυτάρκεια μιας πόλης με την αναφορά του Αριστοτέλη στην αυτάρκεια και όσα μάθατε γι' αυτήν.

2. ΝΕΜΕΣΙΟΣ ΕΜΕΣΗΣ

Περὶ φύσεως ἀνθρώπου, 1 9.8-22

Ο Νεμέσιος υπήρξε επίσκοπος στην "Εμεσα (σημερινή Χομς της Συρίας) γύρω στο 400 μ.Χ. Η σημαντική θεολογική πραγματεία του Περὶ φύσεως ἀνθρώπου, που αντλεί πολλά στοιχεία από την αρχαία ελληνική φιλοσοφική γραμματεία, άσκησε μεγάλη επίδραση σε πολλούς μεταγενέστερους συγγραφείς. Στο ακόλουθο απόσπασμα ανάγει τη δημιουργία των κοινωνιών στις ποικίλες ανάγκες του ανθρώπινου είδους.

Ο ἄνθρωπος λοιπόν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τροφή και ποτό για τις κενώσεις και τις αφιδρώσεις, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ντύσιμο, διότι δεν ἔχει ἀπὸ τη φύση καμία ισχυρή περιβολή, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ σπίτι ἐξαιτίας της κακῆς κράσης του αέρα που τον περιβάλλει και ἐξαιτίας των θηρίων· ἔχει ἀνάγκη θεραπείας ἐξαιτίας των μεταβολών που συμβαίνουν στις ποιότητες και της αίσθησης που ἔχει δοθεῖ στο σῶμα. Διότι εἴαν δεν υπήρχε σε εμάς ἡ αἴσθησις οὔτε θα πονοῦσαμε οὔτε θα εἴχαμε ἀνάγκη ἀπὸ θεραπείας, καθὼς δε θα ἀντιλαμβανόμασταν τον πόνο και θα μπορούσαμε να κα-
ταστραφοῦμε, καθὼς δε θα γνωρίζαμε το κακό, ὥστε να γιατρέψουμε το πάθος. Εξαιτίας των τεχνών και των ἐπιστημῶν και ἐξαιτίας των ἀναγκῶν που προκύπτουν ἀπὸ αὐτές χρειαζόμαστε ο ἕνας τον ἄλλον. Και ἐπειδὴ χρειαζόμαστε ο ἕνας τον ἄλλον, γι' αὐτό πολλοὶ μαζευτήκαμε και κοινωνοῦμε μεταξύ μας στις ἀνάγκες της ζωῆς κατὰ τις συμφωνίες μεταξύ των ἀνθρώπων, συ-
γκέντρωση και συνοικισμός τον ὁποῖο ὀνόμασαν πόλη, για να ὠφελοῦμαστε ο ἕνας ἀπὸ τον ἄλλον ὄχι ἀπὸ μακριά ἀλλὰ ἀπὸ κοντά, καθὼς ο ἄνθρωπος ἀπὸ τη φύση του ζει ομαδικά και εἶναι ζῶο πολιτικό. Διότι ἕνας δεν εἶναι αὐτάρκης σε ὅλα. Εἶναι λοιπόν φανερό ὅτι οἱ πόλεις δημιουργήθηκαν για τις συμφωνίες των ἀνθρώπων και για να μαθαίνει ο ἕνας ἀπὸ τον ἄλλον.

τελολογική διάσταση

(μετάφραση Γ. Πλεξίδας)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο Νεμέσιος Εμέσης υπήρξε εκλεκτικός στις φιλοσοφικές του διδασκαλίες: δανειζόταν από διάφορους προγενεστέρους απόψεις με τις οποίες συμφωνούσε. Τι νομίζετε ότι έχει δανειστεί από τον Πρωταγόρα και τι από τον Αριστοτέλη;
2. Όπως έχουμε δει η αριστοτελική φιλοσοφία είναι τελολογική: ανάγει κάθε φυσική λειτουργία σε ένα τέλος, έναν σκοπό η επίτευξη του οποίου από ένα ον σημαίνει και πραγμάτωση-τελειοποίησή του. Ισχύει κάτι τέτοιο και για τις θέσεις του Νεμέσιου στο Παράλληλο Κείμενο;

1. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ Πανηγυρικός, 28-29

Στον Πανηγυρικό, που εκφωνήθηκε το 380 π.Χ. με αφορμή τη σημαντικότερη πανήγυριν του αρχαιοελληνικού κόσμου, την Ολυμπιάδα, ο Ισοκράτης εγκωμιάζει την Αθήνα, την οποία θεωρεί δικαιωματικά ως ηγέτιδα δύναμη της Ελλάδας. Από το σημείο αυτό του λόγου αρχίζει να υπενθυμίζει στο ακροατήριο όσα προσέφερε η πόλη του στις άλλες ελληνικές πόλεις.

Πρῶτον μὲν τοίνυν, οὗ πρῶτον ἡ φύσις ἡμῶν ἐδεήθη, διὰ τῆς πόλεως τῆς ἡμετέρας ἐπορίσθη· καὶ γὰρ εἰ μυθώδης ὁ λόγος γέγονεν, ὅμως αὐτῷ καὶ νῦν ῥηθῆναι προσήκει. Δήμητρος γὰρ ἀφικομένης εἰς τὴν χώραν, ὅτ' ἐπλανήθη τῆς Κόρης ἀρπασθείσης, καὶ πρὸς τοὺς προγόνους ἡμῶν εὐμενῶς διατεθείσης ἐκ τῶν εὐεργεσιῶν, ἃς οὐχ οἷόν τ' ἄλλοις ἢ τοῖς μεμνημένοις ἀκούειν, καὶ δούσης δωρεὰς διττὰς, αἵπερ μέγισται τυγχάνουσιν οὔσαι, τοὺς τε καρποὺς, οἱ τοῦ μὴ θηριωδῶς ζῆν ἡμᾶς αἵτιοι γεγόνασιν, καὶ τὴν τελετὴν, ἣς οἱ μετασχόντες περὶ τε τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αἰῶνος ἡδίους τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν, οὕτως ἡ πόλις ἡμῶν οὐ μόνον θεοφιλῶς, ἀλλὰ καὶ φιланθρώπως ἔσχεν, ὥστε κυρία γενομένη τοσοῦτων ἀγαθῶν οὐκ ἐφθόνησεν τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' ὧν ἔλαβεν ἅπασιν μετέδωκεν. Καὶ τὰ μὲν ἔτι καὶ νῦν καθ' ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν δείκνυμεν, τῶν δὲ συλλήβδην τὰς τε χρείας καὶ τὰς ἐργασίας καὶ τὰς ὠφελείας τὰς ἀπ' αὐτῶν γιγνομένας ἐδίδαξεν. Καὶ τούτοις ἀπιστεῖν μικρῶν ἔτι προστεθέντων οὐδεὶς ἂν ἀξιώσειεν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Μια σειρά χρονικών μετοχών του κειμένου αφηγούνται το πώς η θεά Δήμητρα βοήθησε τους Αθηναίους. Να δοκιμάσετε να ξαναγράψετε την «ιστορία» αυτή χρησιμοποιώντας μόνο κύριες και δευτερεύουσες προτάσεις και βάζοντας τα γεγονότα σε χρονολογική σειρά ξεκινώντας από το παλαιότερο. Ποια διαφορά παρατηρείτε στο ύφος του κειμένου;
2. ὥστε κυρία γενομένη τοσοῦτων ἀγαθῶν οὐκ ἐφθόνησεν τοῖς ἄλλοις: Ποια διαφορά θα προέκυπτε στο νόημα, αν η δευτερεύουσα αυτή πρόταση εκφερόταν όχι με οριστική αλλά με απαρέμφατο;
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο δύο διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους εκφέρεται μια υπόθεση και να προσδιορίσετε τι δηλώνει αυτή κάθε φορά.

2. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Ίστορία, Β 60.2-5

Μετά τη δεύτερη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική οι Αθηναίοι έχουν χάσει το ηθικό τους και αρχίζουν να κατηγορούν τον Περικλή για τις συμφορές τους. Ο Περικλής συγκαλεί συνέλευση και προσπαθεί να απαντήσει στις κατηγορίες τους.

Ἐγὼ γὰρ ἡγοῦμαι πόλιν πλείω ξύμπασαν ὀρθουμένην ὠφελεῖν τοὺς ιδιώτας ἢ καθ' ἕκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην. Καλῶς μὲν γὰρ φερόμενος ἀνὴρ τὸ καθ' ἑαυτὸν διαφθειρομένης τῆς πατρίδος οὐδὲν ἤσσον ξυναπόλλυται, κακοτυχῶν δὲ ἐν εὐτυχούσῃ πολλῶ μᾶλλον διασώζεται. Ὅποτε οὖν πόλις μὲν τὰς ἰδίας ξυμφορὰς οἷα τε φέρειν, εἷς δ' ἕκαστος τὰς ἐκείνης ἀδύνατος, πῶς οὐ χρή πάντας ἀμύνειν αὐτῇ, καὶ μὴ ὃ νῦν ὑμεῖς δρᾶτε· ταῖς κατ' οἶκον κακοπραγίαις ἐκπεπληγμένοι τοῦ κοινοῦ τῆς σωτηρίας ἀφίεσθε, καὶ ἐμέ τε τὸν παραινέσαντα πολεμεῖν καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς οἳ ξυνέγνωτε δι' αἰτίας ἔχετε. Καίτοι ἐμοὶ τοιοῦτῳ ἀνδρὶ ὀργίζεσθε ὃς οὐδενὸς ἤσπων οἶομαι εἶναι γινῶναι τε τὰ δέοντα καὶ ἐρμηνεύσαι ταῦτα, φιλόπολις τε καὶ χρημάτων κρείσσω.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια είναι η βασική θέση του Περικλή στο παραπάνω απόσπασμα; Με ποιο σκεπτικό αιτιολογεί τη θέση του;
2. Να εντοπίσετε όλες τις χρονικές μετοχές του κειμένου, οι οποίες έχουν ταυτόχρονα και μια υποθετική χροιά και να προσδιορίσετε την ιδιαίτερη σημασία που προσδίδει αυτή η υποθετική χροιά (στηριζόμενοι στα είδη των υποθετικών λόγων και τη σημασία τους)
3. ὁπότε οὖν πόλις μὲν τὰς ἰδίας ξυμφορὰς οἷα τε φέρειν, εἷς δ' ἕκαστος τὰς ἐκείνης ἀδύνατος: Να συμπληρώσετε το ρήμα των δευτερευουσών αυτών προτάσεων και να δικαιολογήσετε την ἐγκλίση που επιλέξατε για αυτά.

Το επιχείρημα του λόγου

Στο πλαίσιο της ανώτατης μορφής κοινωνίας, της πόλεως, ο άνθρωπος πραγματώνει τη φύση του: αναπτύσσει πολύμορφες σχέσεις με τους συμπολίτες του. Δεν πρόκειται, όμως, μόνο για τις σχέσεις που αναπτύσσει ένα ζώο με άλλα ζώα και με το περιβάλλον. Μπορεί και ο άνθρωπος να είναι ένα ζῶον (ένα ζωντανό ον), αλλά μόνο οι σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους είναι έλλογες σχέσεις: σημαίνονται με τη γλώσσα και αξιολογούνται λογικά. Αυτές οι έλλογες σχέσεις φανερώνουν την ανθρώπινη ουσία: είμαστε από τη φύση μας φτιαγμένοι έτσι που να ζούμε μαζί με άλλους ανθρώπους, μέσα σε κοινωνία.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α 1.10-11, 1253a7-18

Διότι δὲ πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος ζῶν πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαίου ζῴου μᾶλλον, δηλον. Οὐθὲν γάρ, ὥς φαμέν, μάτην ἢ φύσις ποιεῖ· λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζῴων· ἡ μὲν οὖν φωνὴ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος ἐστὶ σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ζῴσις (μέχρι γὰρ τούτου ἡ φύσις αὐτῶν ἐλήλυθε, τοῦ ἔχειν αἴσθησιν λυπηροῦ καὶ ἡδέος καὶ ταῦτα σημαίνει ἀλλήλοις), ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερὸν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον· τοῦτο γὰρ πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἴσθησιν ἔχειν· ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν.

Εἶναι, νομίζω, φανερό γιατί ο άνθρωπος είναι πολιτικὸν ζῶον περισσότερο ἀπ' ὅ,τι οι μέλισσες ἢ τα ἄλλα ἀγελαία ζῶα: Ὅπως ἔχουμε ἤδη πει πολλές φορές, ἡ φύση δεν κάνει τίποτε δίχως λόγο και χωρίς αἰτία. Ἀς προσέξουμε ὑστερ' ἀπ' αὐτό ὅτι ο ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνο ζῶο που εἶναι εφοδιασμένο με τὴν ικανότητα τοῦ λόγου. Ἡ ἀπλή φωνή δεν ἐκφράζει, ὡς γνωστόν, παρὰ μόνο τὴ λύπη και τὴν ευχαρίστηση· γι' αὐτό και ὑπάρχει σε ὅλα τα ζῶα· ἡ φύση τοὺς ἔδωσε, πράγματι, ὅλη κι ὅλη αὐτή τὴν ικανότητα, να ἀντιλαμβάνονται τὸ δυσάρεστο και τὸ ευχάριστο και αὐτὰ να τα κάνουν φανερά τὸ ἓνα στο ἄλλο· τοῦ λόγου ὁμως ο προορισμός εἶναι να κάνει φανερό τι εἶναι ωφέλιμο και τι βλαβερὸ και, ἄρα, τι εἶναι δίκαιο και τι ἀδικο· αὐτό εἶναι, πράγματι, που ξεχωρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τα ἄλλα ζῶα: μονάχα αὐτός ἀντιλαμβάνεται τὸ καλὸ και τὸ κακό, τὸ δίκαιο και τὸ ἀδικο και ὅλα τα ἄλλα παρόμοια πράγματα –και, φυσικά, ἡ συμμετοχή σε ὅλα αὐτὰ εἶναι που κάνει τὴν οἰκογένεια και τὴν πόλη,

(μετάφραση Δ. Λυπουρλής)

Να ο λόγος για τὸν ὁποῖο εἶναι ολοφάνερο πως ο ἄνθρωπος εἶναι ζῶο πολιτικὸ περισσότερο κι ἀπὸ τὴ μέλισσα κι ἀπὸ ὅλα τα ἄλλα που ζουν σε ἀγέλες. Γιατί, ὅπως εἶπαμε, ἡ φύση δεν κάνει τίποτε στὴν τύχη. Και μόνος ἀπ' ὅλα τα ζῶα ο ἄνθρωπος ἔχει ἐναρθρὸ λόγο, και οι μὲν ἄναρθρες κραυγές ἐκφράζουν τὴ λύπη και τὴν ευχαρίστηση, και γι' αὐτό ὑπάρχουν στα ἄλλα ζῶα. Ἡ φύση τοὺς δηλαδὴ τοὺς ἐπιτρέπει να αἰσθάνονται τὴ λύπη και τὴν ευχαρίστηση και να γνωστοποιοῦν τα συναισθήματα αὐτὰ τὸ ἓνα στο ἄλλο. Ἀλλὰ ο ἐναρθρὸς λόγος δημιουργήθηκε για να ἐκφράζεται τὸ συμφέρον και τὸ βλαβερὸ, και φυσικά και τὸ δίκαιο και τὸ ἀδικο. Αὐτό, πραγματικά, εἶναι τὸ διακριτικὸ σημεῖο που κάμνει τὸν ἄνθρωπο να ξεχωρίζει ἀπ' ὅλα τα ἄλλα ζῶα: μονάχα αὐτός δηλ. ἀντιλαμβάνεται τὸ καλὸ και τὸ κακό, τὸ δίκαιο και τὸ ἀδικο και τὶς ἄλλες παρόμοιες ἀξίες. Ἡ κοινὴ γνώση αὐτῶν τῶν ἀξιών συντείνει στὴ δημιουργία τῆς οἰκογένειας και τῆς πόλης.

(μετάφραση Β. Μοσκόβης)

οὐθὲν μάτην ἢ φύσις ποιεῖ: Η φύση δεν κάνει τίποτε χωρίς σκοπό·

όλες οι φυσικές διεργασίες κάπου αποβλέπουν. Πρόκειται για φράση που επαναλαμβάνει ο Αριστοτέλης σε πολλές πραγματείες του. Υποστηρίζει ότι στη φύση τίποτε δεν γίνεται μάταια, τα πάντα εξυπηρετούν ορισμένη σκοπιμότητα, από την οποία και νοηματοδοτούνται: ... εἰ μὴθὲν μάτην ποιεῖ ἢ φύσις. Ἐνεκά του γὰρ πάντα ὑπάρχει τὰ φύσει, ἢ συμπτώματα ἔσται τῶν ἔνεκά του [: αν είναι αλήθεια ότι η φύση τίποτε δεν κάνει στην τύχη. Όλα, αλήθεια, τα φυσικά όντα υπάρχουν για κάποιο σκοπό, ή είναι τυχαία παραστρατήματα εκείνων

που υπάρχουν για κάποιο σκοπό] (*Περὶ ψυχῆς* 434a31-32). Στην ανάπτυξή της η θεωρία αυτή ονομάστηκε αριστοτελική τελολογία. Προνομιακός χώρος της τελολογίας είναι η βιολογία. Σχεδόν όλα τα παραδείγματα που φέρνει ο φιλόσοφος αντλούνται από την ἐμβία φύση· γίνεται αναφορά στα σχήματα των δοντιών, που είναι όπως είναι για να εξυπηρετούν την πρόσληψη και επεξεργασία των τροφών, στις στοχευμένες ενέργειες μυρμηγκιών και μελισσών για την επιβίωση της κοινότητάς τους, στην ύπαρξη και λειτουργία των φύλλων χάριν των καρπών. Βασίζεται, λοιπόν, ο Αριστοτέλης στη βιολογία και επεκτείνει το τελολογικό ερμηνευτικό μοντέλο του και σε άλλα πεδία των φυσικών επιστημών.

λόγος: Η λέξη *λόγος* χρησιμοποιείται συχνά για να δηλωθούν αξεχώριστες μεταξύ τους η λογική (ως ιδιαίτερο γνώρισμα του ανθρώπου και ως διανοητική δραστηριότητα) και η γλώσσα (ως σύστημα σημείων και ως συγκεκριμένη έκφραση). Στο συγκεκριμένο χωρίο ο λόγος αντιδιαστέλλεται προς την *φωνήν*, και, συνεπώς, έχει ενισχυμένη τη σημασία της γλώσσας (χωρίς να χάνεται βέβαια η σημασία της ανθρώπινης λογικής).

φωνή: ο ήχος που παράγεται από τον λάρυγγα, τις φωνητικές χορδές και τη στοματική κοιλότητα είτε των ανθρώπων είτε των ζώων. Βλ. *Περὶ ψυχῆς* 420b5-7: ἡ δὲ φωνὴ ψόφος [: ἡχος] τίς ἐστιν ἐμψύχου· τῶν γὰρ ἀψύχων οὐθὲν φωνεῖ, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα λέγεται φωνεῖν, οἷον αὐλὸς καὶ λύρα. Ἡ φωνὴ εἶναι ἄναρθρος ἡχος. ἐνὼ ο λόγος εἶναι ἑναρθρος (αρθρωμένος), ἀπαρτισμένος δηλαδή ἀπὸ διακριτὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἔχουν τὸ δικό τους νόημα. Ο ἑναρθρος λόγος παράγεται ἀπὸ σύνολα λέξεων (π.χ. προτάσεις), μεμονωμένες λέξεις (διακριτὰ στοιχεῖα του, με δικό τους νόημα), ἐνὼ οἱ λέξεις ἀπὸ φθόγγους (διακριτοὺς ἡχους χωρὶς αὐτόνομο νόημα).

ἄνθρωποις ἴδιον: Οἱ αριστοτελικοὶ ὀρισμοὶ αποτελοῦνται: α) ἀπὸ μία ἢ περισσότερες ἐπᾶλληλες ἔννοιες γένους, ἐντάσσοντας ἐτσι τὴν **οριζόμενη ἔννοια** σε μία ἢ περισσότερες **ευρύτερες κατηγορίες**, και β) ἀπὸ τὴν **ειδοποιό διαφορά**, ἡ ὁποία διακρίνει τὴν οριζόμενη ἔννοια ἀπὸ ἄλλες ὁμοειδεῖς (αὐτὲς που ἀνήκουν στο ἴδιο γένος). Ὁ ἄνθρωπος εἶναι *ζῷον* (ἔννοια γένους) και ἔχει ὡς αποκλειστικὰ δικό του γνώρισμα (*ἴδιον*, **ειδοποιός διαφορά**) τὸν λόγον, δηλαδή τὴ λογικὴ και γλῶσσα.].

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Με ποια ζώα συγκρίνει ο Αριστοτέλης τον άνθρωπο; Ποιο είναι το κοινό πεδίο το οποίο επιτρέπει αυτή τη σύγκριση;
2. Άνθρωπος και ζώα, λόγος και φωνή: να αντιστοιχίσετε τα μέλη του πρώτου ζεύγους με αυτά του δεύτερου. Ποια μηνύματα μεταφέρει η απλή φωνή και ποια ο λόγος;

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Να εντοπίσετε τις δύο αναφορές του Αριστοτέλη στη φύση. Πώς αντιμετωπίζει τη φύση ο φιλόσοφος;
2. Η έννοια ζῶον χρησιμοποιείται στο απόσπασμα ως έννοια γένους. Ποια είναι η ειδοποιός διαφορά που διακρίνει τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα ζῶα;
3. Διερεύνηση: Γιατί ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι η μετοχή του ανθρώπου στο αίσθημα του δικαίου και του αδίκου, του καλού και του κακού, και άλλων τέτοιων αντιστίξεων, οδηγεί στη σύσταση κοινωνιών;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Να μελετήσετε τη λέξη κοινωνία. Χρησιμοποιείται με την ίδια σημασία στην προηγούμενη Διδακτική Ενότητα και σε αυτήν;
2. Να προσπαθήσετε να βρείτε τι ακριβώς αιτιολογεί ο σύνδεσμός γὰρ σε καθεμιά από τις τρεις φορές που χρησιμοποιείται.
3. Στη μετάφραση του Β. Μοσκόβη συναντώνται ορισμένες λέξεις που δεν φαίνεται να υπάρχουν στο κείμενο του Αριστοτέλη (έναρθρος, άναρθρος, συναισθήματα, αξίες). Είναι, κατά τη γνώμη σας, θεμιτή η συγκεκριμένη μεταφραστική επιλογή;

1. ΤΟΜΑΣ ΧΟΜΠΣ

Περί του πολίτη, 5.5-6

Ο Χόμπς στο ακόλουθο απόσπασμα από το έργο του Περί του πολίτη ή Φιλοσοφικά στοιχεία για την κυβέρνηση και την πολιτική κοινωνία (1651), εμπνευσμένος από τη σχετική ανάλυση του Αριστοτέλη στα Πολιτικά, συγκρίνει τον άνθρωπο με άλλα ζώα που ζουν σε κοινότητες, όπως η μέλισσα και το μυρμήγκι.

Είναι αλήθεια ότι σε αυτά τα πλάσματα [μέλισσες και μυρμήγκια], που ζουν μαζί μόνο με τις αισθήσεις και τις επιθυμίες, η συναίνεση των διαθέσεων είναι τόσο ανθεκτική, ώστε δεν χρειάζεται τίποτα περισσότερο, για να εξασφαλίσουν και να διατηρήσουν την ειρήνη μεταξύ τους, πέρα από τη φυσική επιθυμία τους. Αλλά στους ανθρώπους τα πράγματα είναι διαφορετικά. Γιατί, πρώτον, μεταξύ τους υπάρχει διεκδίκηση τιμής και αξιώματος: στα κτήνη δεν υπάρχει καμία: όθεν μεταξύ των ανθρώπων υπάρχει μίσος και φθόνος, απ' όπου ανακύπτουν αναρχικές εκδηλώσεις και πόλεμος: στα κτήνη δεν υπάρχει κανένα τέτοιο θέμα. Στη συνέχεια, η φυσική επιθυμία των μελισσών και των ομοίων πλασμάτων είναι ευάγωγος, και επιθυμούν το κοινό καλό, το οποίο μεταξύ τους δεν διαφέρει από το ιδιωτικό: αλλά ο άνθρωπος σπάνια θεωρεί καλό κάτι που δεν διαθέτει κάποια υπεροχή στην απόλαυσή του περισσότερη από εκείνο το οποίο κατέχουν οι άλλοι. Τρίτον, αυτά τα πλάσματα, τα οποία δεν διαθέτουν λόγο, δεν βλέπουν κανένα ελάττωμα ή νομίζουν ότι δεν βλέπουν κανένα, στη διοίκηση των πολιτειών τους: αλλά σε ένα πλήθος ανθρώπων υπάρχουν πολλοί που θεωρώντας ότι είναι σοφότεροι από τους άλλους προσπαθούν να καινοτομούν και οι διάφοροι καινοτόμοι καινοτομούν με διάφορους τρόπους, πράγμα που συνιστά διάσπαση και εμφύλιο πόλεμο. Τέταρτον, αυτά τα ζώδια πλάσματα, ανεξάρτητα από τον τρόπο που μπορεί να χρησιμοποιούν τη φωνή τους, για να δηλώσουν τα συναισθήματά τους το ένα στο άλλο, εντούτοις στερούνται εκείνο το είδος λέξεων που απαιτείται για τη διέγερση των κινήσεων του νου, με τις οποίες το καλό φαίνεται στο νου ως καλύτερο και το κακό ως χειρότερο απ' ό,τι είναι στην πραγματικότητα: όμως η γλώσσα του ανθρώπου είναι μια σάλπιγγα πόλεμου και επανάστασης: [...]. Πέμπτον, δεν μπορούν να διακρίνουν μεταξύ βλάβης και ζημίας: εκ τούτου συμβαίνει ότι, όσο καιρό τα πάνε καλά, δεν κατηγορούν τους συντρόφους τους. Αλλά οι άνθρωποι που τους επιτρέπεται να είναι νωδρόι αποτελούν το μεγαλύτερο πρόβλημα για μια πολιτεία: γιατί δεν συνηθίζουν να μάχονται για δημόσιο αξίωμα, προτού νικήσουν την πείνα και το κρύο. Τέλος, η συναίνεση των εν λόγω πλασμάτων είναι φυσική, ενώ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα μόνο συνθήκης, δηλαδή τεχνητή: επομένως, δεν πρέπει να απορούμε που απαιτείται κάτι περισσότερο για τους ανθρώπους, προκειμένου να μπορέσουν να ζήσουν ειρηνικά. [...]. Επειδή λοιπόν η σύμπλευση πολλών βουλήσεων προς τον ίδιο σκοπό δεν αρκεί για τη διατήρηση της ειρήνης και τη σταθερή άμυνα, είναι απαραίτητο στα αναγκαία ζητήματα που αφορούν την ειρήνη και την αυτοάμυνα να υπάρχει μία μόνο βούληση όλων των ανθρώπων. Αυτό όμως δεν μπορεί να γίνει, αν κάθε άνθρωπος δεν υποτάξει τη βούλησή του σε κάποιον άλλο, είτε άνθρωπο είτε συμβούλιο.

(μετάφραση Η. Βαβούρας & Ε. Φιριπή)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να αποδώσετε με δικά σας λόγια τους πέντε λόγους για τους οποίους ο Χόμπς πιστεύει ότι τα συγκεκριμένα ζώα σχηματίζουν λειτουργικές κοινότητες καλύτερα από τον άνθρωπο.
2. Ο φιλόσοφος υποβάλλει σε κριτική τη διδασκαλία του Αριστοτέλη για τη δημιουργία της πολιτικής κοινωνίας. Αφού αποδώσετε συνοπτικά την ουσία των αντιρρήσεών του, να διατυπώσετε τη δική σας άποψη.
2. Ο Χόμπς προεκτείνει την κριτική του στον Αριστοτέλη αμφισβητώντας πλαγίως την άμεση δημοκρατία και προτείνοντας αντ' αυτής μια ισχυρή κεντρική εξουσία, ατομική ή συλλογική. Να εντοπίσετε τη σχετική επιχειρηματολογία.

2. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ

Λόγος περί εὐποιᾶς, 9.103-104

Ο Γρηγόριος (335-395 μ.Χ.), επίσκοπος Νύσσης της Καππαδοκίας και αδελφός του Μ. Βασιλείου, είχε αξιοσημείωτη γνώση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και θεωρήθηκε ότι ξεχωρίζει για το φιλοσοφικό βάθος του θεολογικού του στοχασμού. Στον λόγο του

Περὶ εὐποιᾶς δίνει συμβουλές για την έμπρακτη εφαρμογή της εντολής του Χριστού «Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους», ώστε να λειτουργήσει ορθότερα το σώμα της κοινωνίας.

Όσοι λοιπόν χριστήκατε λογικοί κι έχετε τον νου εξηγητὴ των θείων και παιδαγωγό, μη δελεαστείτε από τα πρόσκαιρα· αποκτήστε αυτά που δεν εγκαταλείπουν ποτέ όποιον τ' απόκτησε. Ορίσετε μέτρα για να τα χρησιμοποιείτε στη ζωή σας. Να μην είναι όλα δικά μας· ένα μέρος ας είναι και των φτωχών που αγαπά ο Θεός. Όλα είναι του Θεού, του κοινού Πατέρα μας κι εμείς είμαστε αδέρφια, αφού προερχόμαστε από τον ίδιο Πατέρα. Το άριστο και πιο δίκαιο είναι ν' απολαμβάνουν οι αδελφοί ίση μερίδα κλήρου. Το δεύτερο, αν ο ένας ή ο άλλος ιδιοποιηθεί το περισσότερο, οι υπόλοιποι ας μοιραστούν το μέρος. Κι αν κάποιος θέλει να γίνει κύριος όλων γενικά αποκλείοντας τους αδελφούς ακόμη κι από αυτό το τρίτο ή το πέμπτο, αυτός είναι τύραννος ωμός, βάρβαρος ανήμερος, θηρίο που το ευχαριστεί μόνο το φαγητό, ή καλύτερα είναι κι από τα θηρία πιο άγριος. Αν ο λύκος δέχεται τον λύκο στο τραπέζι του και πολλά σκυλιά μαζί σπαράζουν ένα θύμα τους, ο άπληστος ωστόσο δεν παίρνει συμμετοχο στον πλούτο του κανένα συνάνθρωπό του. Σου φτάνει το μετρημένο τραπέζι, μην ανοιχείς στο πέλαγος του ακόλαστου φαγοποτιού. Το ναυάγιο που αυτό προκαλεί είναι βαρύ, γιατί δε μας τσακίζει σε ύφαλους, αλλά μας εξωθεί στο βαθύτατο σκοτάδι, από όπου όποιος έπεσε δε θα βγει ποτέ.

(μετάφραση Ι. Σακαλής)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο Αριστοτέλης, όπως είδαμε αναλυτικά στη 14η και 15η Διδακτική Ενότητα, ταύτισε την ηθική αρετή με τη μεσότητα, την τήρηση δηλαδή του μέτρου σε όλες τις πτυχές των ανθρωπίνων σχέσεων. Εντοπίζετε σε σημεία του Παράλληλου Κειμένου ηθικές προτροπές του Γρηγορίου Νύσσης που σχετίζονται με την αξία του μέτρου στη ζωή των ανθρώπων;
2. Ο Γρηγόριος Νύσσης φαίνεται να γνωρίζει τη συνήθη στην αρχαία ελληνική γραμματεία παρομοίωση του ανήθικου και άδικου ανθρώπου με θηρίο. Αφού μελετήσετε τις σχετικές αναφορές του αποσπάσματος, να τις συσχετίσετε με όσα διδάσκει ο Αριστοτέλης στο Κείμενο Αναφοράς.

1. ΠΛΑΤΩΝ Πολιτικός 271e-272b

Το βασικό θέμα που διερευνάται στον πλατωνικό διάλογο Πολιτικός είναι η φύση του πολιτικού άνδρα. Στο πρώτο μέρος του διαλόγου παρουσιάζεται μία μορφή πολιτικού: ο βασιλιάς ως ποιμένας της ανθρώπινης αγέλης. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται αναφορά στον μύθο για τις κοσμικές βασιλείες. Ο ανώνυμος ξένος φιλόσοφος, που αφηγείται τον μύθο, περιγράφει τον ανθρώπινο βίο κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Κρόνου.

Τὸ δ' οὖν τῶν ἀνθρώπων λεχθὲν αὐτομάτου περὶ βίου διὰ τὸ τοιόνδε εἴρηται. Θεὸς ἔνεμεν αὐτοὺς αὐτὸς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶν ὃν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι· νέμοντος δὲ ἐκείνου πολιτεῖαί τε οὐκ ἦσαν οὐδὲ κτήσεις γυναικῶν καὶ παίδων· ἐκ γῆς γὰρ ἀνεβιώσκοντο πάντες, οὐδὲν μεμνημένοι τῶν πρόσθεν· ἀλλὰ τὰ μὲν τοιαῦτα ἀπῆν πάντα, καρποὺς δὲ ἀφθόνους εἶχον ἀπὸ τε δένδρων καὶ πολλῆς ὕλης ἄλλης, οὐχ ὑπὸ γεωργίας φυομένους, ἀλλ' αὐτομάτης ἀναδιδούσης τῆς γῆς. Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι θυραυλοῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο· τὸ γὰρ τῶν ὥρων αὐτοῖς ἄλυπον ἐκέκρατο, μαλακὰς δὲ εὐνάς εἶχον ἀναφυομένης ἐκ γῆς πόας ἀφθόνου. Τὸν δὲ βίον, ὃ Σώκρατες, ἀκούεις μὲν τὸν τῶν ἐπὶ Κρόνου.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να περιγράψετε σε ένα σύντομο κείμενό σας τα χαρακτηριστικά αυτής της μυθικής εποχής (της εποχής του Κρόνου) που περιγράφεται στο παραπάνω απόσπασμα, εστιάζοντας στα εξής σημεία: α) την πολιτική συγκρότηση, β) την προέλευση των ανθρώπων, γ) την εξασφάλιση της τροφής τους και δ) την εξωτερική τους εμφάνιση.
2. *νέμοντος*: Ποια χρονική σχέση εκφράζει η μετοχή σε σχέση με την κύρια πρόταση; Μπορείτε να την αντικαταστήσετε με ισοδύναμη δευτερεύουσα πρόταση;
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο διαφορετικούς τρόπους εκφοράς του τρόπου.

2. ΠΛΑΤΩΝ

Γοργίας 456a-d

Ο Σωκράτης με τον Γοργία συζητούν για τη δύναμη της τέχνης του λόγου. Ο σοφιστής έχει ήδη υποστηρίξει τη δυνατότητα της ρητορικής να οδηγήσει στη γνώση του καλού και του κακού.

Εἰ πάντα γε εἰδείης, ὦ Σώκρατες, ὅτι ὡς ἔπος εἰπεῖν ἀπάσας τὰς δυνάμεις συλλαβοῦσα ὑφ' αὐτῇ ἔχει. Μέγα δέ σοι τεκμήριον ἔρῳ· πολλάκις γὰρ ἤδη ἔγωγε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἱατρῶν εἰσελθὼν παρά τινα τῶν καμνόντων οὐχὶ ἐθέλοντα ἢ φάρμακον πιεῖν ἢ τεμεῖν ἢ καῦσαι παρασχεῖν τῷ ἱατρῷ, οὐ δυναμένου τοῦ ἱατροῦ πείσαι, ἐγὼ ἔπεισα, οὐκ ἄλλη τέχνη ἢ τῇ ῥητορικῇ. Φημί δὲ καὶ εἰς πόλιν ὅπῃ βούλει ἐλθόντα ῥητορικὸν ἄνδρα καὶ ἱατρὸν, εἰ δέοι λόγῳ διαγωνίζεσθαι ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν ἄλλῳ τινὶ συλλόγῳ ὁπότερον δεῖ αἰρεθῆναι ἱατρὸν, οὐδαμοῦ ἂν φανῆναι τὸν ἱατρὸν, ἀλλ' αἰρεθῆναι ἂν τὸν εἰπεῖν δυνατόν, εἰ βούλοιο. Καὶ εἰ πρὸς ἄλλον γε δημιουργὸν ὄντιναοῦν ἀγωνίζοιτο, πείσειεν ἂν αὐτὸν ἐλέσθαι ὁ ῥητορικὸς μᾶλλον ἢ ἄλλος ὅστισοῦν· οὐ γὰρ ἔστιν περὶ οὗτου οὐκ ἂν πιθανώτερον εἴποι ὁ ῥητορικὸς ἢ ἄλλος ὅστισοῦν τῶν δημιουργῶν ἐν πλήθει. Ἡ μὲν οὖν δύναμις τοσαύτη ἐστὶν καὶ τοιαύτη τῆς τέχνης.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια εἶναι ἡ αποδεικτικὴ θέση τοῦ Γοργία; Με ποιο αποδεικτικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του ζωὴ τὴν υποστηρίζει; Ποια φράση ἀνακεφαλαιώνει τὴν θέση του;
2. Να ἐντοπίσετε τοὺς υποθετικοὺς λόγους τοῦ κειμένου καὶ νὰ γράψετε χωριστὰ τὶς υποθέσεις καὶ τὶς ἀποδόσεις. Μπορεῖτε νὰ αιτιολογήσετε τὴν ἐπιλογή αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀπὸ τὸν συγγραφέα;
3. *πολλάκις γὰρ ἤδη ἔγωγε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἱατρῶν εἰσελθὼν· ἂν ἀφαιρεθεῖ τὸ ἐπίρρημα πολλάκις, με ποιο τρόπο θὰ μπορούσε νὰ ἐπαναδιατυπωθεῖ ἡ φράση ὡς δευτερεύουσα πρόταση, ὥστε νὰ δηλώνεται καὶ πάλι ὅτι ἡ πράξη ἐπαναλαμβάναντο πολλές φορές στο παρελθόν;*

Οι σχέσεις μεταξύ των συμπολιτών στο πλαίσιο της πόλεως διαμορφώνονται, σύμφωνα με τη διδασκαλία του Αριστοτέλη, από παράγοντες όπως η εξουσία και το συμφέρον. Οι σχέσεις εξουσίας και τα πολύμορφα συμφέροντα αποτυπώνονται στο εκάστοτε πολίτευμα, ένα σύνολο θεσμών και νόμων που ρυθμίζει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τη ζωή μέσα στην πόλη. Έτσι, στην ιστορία συναντώνται διάφορα πολιτεύματα. Ο Αριστοτέλης τα μελέτησε –δίνοντας έμφαση κυρίως σε όσα εμφανίστηκαν στην ιστορία της Αθήνας– και προσπάθησε να προβεί σε κατηγοριοποιήσεις και αξιολογήσεις των πολιτευμάτων ανάλογα με το ποιος είχε κάθε φορά την εξουσία και σε ποιων τα συμφέροντα απέβλεπε.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά, Γ 6.3-4, 1281a39-b10

Περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων ἔστω τις ἕτερος λόγος· ὅτι δὲ δεῖ κύριον εἶναι μᾶλλον τὸ πλῆθος ἢ τοὺς ἀρίστους μὲν ὀλίγους δέ, δόξειεν ἂν λέγεσθαι καὶ τιν' ἔχειν ἀπορίαν τάχα δὲ κἂν ἀλήθειαν. Τοὺς γὰρ πολλούς, ὧν ἕκαστός ἐστιν οὐ σπουδαῖος ἀνὴρ, ὅμως ἐνδέχεται συνελθόντας εἶναι βελτίους ἐκείνων, οὐχ ὡς ἕκαστον ἀλλ' ὡς σύμπαντας, οἷον τὰ συμφορητὰ δείπνα τῶν ἐκ μιᾶς δαπάνης χορηγηθέντων· πολλῶν γὰρ ὄντων ἕκαστον μόνιον ἔχειν ἀρετῆς καὶ φρονήσεως, καὶ γίνεσθαι συνελθόντων, ὥσπερ ἕνα ἄνθρωπον τὸ πλῆθος, πολὺποδα καὶ πολὺχείρα καὶ πολλὰς ἔχοντ' αἰσθήσεις, οὕτω καὶ περὶ τὰ ἦθη καὶ τὴν διάνοιαν. Διὸ καὶ κρίνουσιν ἄμεινον οἱ πολλοὶ καὶ τὰ τῆς μουσικῆς ἔργα καὶ τὰ τῶν ποιητῶν· ἄλλοι γὰρ ἄλλο τι μόνιον, πάντα δὲ πάντες.

Για τα υπόλοιπα θα υπάρξει χωριστή ανάπτυξη. Η άποψη ότι την εξουσία στην πόλη πρέπει μᾶλλον να την ασκεί το πλῆθος παρά οι «ἀριστοί» που είναι λίγοι, νομίζω ότι μπορεί να συζητηθεῖ –με το νόημα ότι είναι μια άποψη που παρουσιάζει, βέβαια, κάποιες δυσκολίες, που περιέχει ὅμως ἴσως και κάποια αλήθεια. Για το πλῆθος μπορεί κανείς να πει τούτο: το κάθε επιμέρους άτομο μπορεί να μην είναι τίποτε το αξιόλογο, ενωμένοι ὅμως ὅλοι μαζί είναι ἐνδεχόμενο να είναι, ὄχι σαν άτομα ἀλλὰ σαν σύνολο, καλύτεροι ἀπὸ εκείνους –ὅπως ακριβῶς τα δείπνα που γίνονται με τη συνεισφορά πολλῶν είναι καλύτερα ἀπὸ εκείνα που γίνονται με ἑξοδα ενός μόνο ἀνθρώπου. Πολλοὶ καθὼς είναι, ο καθένας διαθέτει ἕνα μόνιο ἀρετῆς καὶ φρόνησης, καὶ ἔτσι, ενωμένοι οἱ πολλοὶ γίνονται, κατὰ κάποιο τρόπο, ἕνας ἀνθρώπος με πολλὰ πόδια, με πολλὰ χέρια καὶ με πολλές αἰσθήσεις –καὶ με ἀνάλογη, βέβαια,

Για τα άλλα ζητήματα θα γίνει λόγος αλλοῦ. Η άποψη ότι το πλῆθος πρέπει να ἔχει κυρίαρχη εξουσία παρά οἱ ἀριστοὶ καὶ λίγοι, θα φαινόταν ἀποδεκτὴ με ἀρκετὴ δόση ἀλήθειας ἴσως ἀλλὰ καὶ με κάποιες ἐνστάσεις. Γιατί οἱ πολλοί, ἀν καὶ ξεχωριστὰ ο καθένας τους δὲν εἶναι σπουδαῖος ἀντρας, ἐνδέχεται, ὅταν συγκεντρωθοῦν, να εἶναι καλύτεροι ἀπὸ τον ἀριστο, ὄχι βέβαια ο καθένας χωριστὰ ἀλλὰ ὡς σύνολο, ὅπως ακριβῶς συμβαίνει να εἶναι ἀνώτερα τα δείπνα που γίνονται με τη συνεισφορά ὅλων ὅσοι συμμετέχουν, ἀπὸ εκείνα που γίνονται με ἑξοδα ενός μόνο ἀνθρώπου. Καθὼς εἶναι πολλοί, ο καθένας διαθέτει κάποια λίγη ἀρετὴ καὶ φρόνηση, καὶ ἔτσι ενωμένοι οἱ πολλοὶ παρουσιάζονται σαν ἕνας ἀνθρώπος με πολλὰ πόδια, με πολλὰ χέρια καὶ με πολλές αἰσθήσεις καὶ ἐπομένως με ἀνάλογο ἦθος καὶ διάνοια. Γι' αὐτὸ καὶ συνάγουν ἀσφαλῆστερα συμπεράσματα οἱ πολλοὶ για τα μουσικὰ καὶ ποιητικὰ ἔργα. Γιατί οἱ ἀνθρώποι στη διαφορετικότη-

αρετή και εξυπνάδα. Γι' αυτό και οι πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν καλύτερα τα έργα της μουσικής και των ποιητών: ο ένας κρίνει ένα μέρος, ο άλλος ένα άλλο, και όλοι μαζί το σύνολο.

(μετάφραση Δ. Λυπουρλής)

τά τους κρίνουν διαφορετικό μέρος του έργου, στο σύνολό τους όμως κρίνουν το σύνολο του έργου.

(μετάφραση Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου)

πλήθος/ἄριστοι: Στην πολιτική ορολογία της αρχαίας Αθήνας ο όρος **πλήθος** δηλώνει τον **δήμον**, τη μεγάλη πλειονότητα του λαού, το σύνολο των πολλών και φτωχότερων πολιτών. Ο **δήμος** συγκρούεται πολιτικά με τους **ὀλίγους** ή **ἄριστους**, δηλαδή τους πλουσιότερους πολίτες που κατά κανόνα έχουν και ευγενική καταγωγή.

Όταν η εξουσία ανήκει στο **πλήθος**, το πολίτευμα χαρακτηρίζεται δημοκρατία: **δημοκρατία δ' ἐστὶν ὅταν ᾗ κύριον τὸ πλήθος** (Πολιτικά 1279b21-22). Βλ. και την πλατωνική διατύπωση: **Τρίτον δὲ σχῆμα πολιτείας οὐχ ἡ τοῦ πλήθους ἀρχή, δημοκρατία τοῦνομα κληθεῖσα;** (Πολιτικός 291d). Όταν η εξουσία ανήκει στους λεγόμενους **ἄριστους**, το πολίτευμα χαρακτηρίζεται αριστοκρατία: **ἡ ἀριστοκρατία βούλεται τὴν ὑπεροχὴν ἀπονέμειν τοῖς ἀρίστοις τῶν πολιτῶν** (Πολιτικά 1293b40-41). Τη δομική σύνδεση της πλειονότητας των πολιτών με το δημοκρατικό πολίτευμα την ονομάζουμε σήμερα «αρχή της πλειοψηφίας». Αυτή ήταν η θεμελιώδης αρχή της άμεσης αθηναϊκής δημοκρατίας.

κύριον τὸ πλήθος: **κύριος** είναι όποιος έχει εξουσία ή κυριότητα. Στην πολιτική ζωή το ποιος είναι κύριος, το ποιος δηλαδή έχει και ασκεί την εξουσία, καθορίζει τη μορφή του πολιτεύματος. Ο Αριστοτέλης υπερασπίζεται ως αποτελεσματικότερη την άσκηση της εξουσίας από τους πολλούς. Θεωρεί ότι η λαϊκή κυριαρχία μπορεί να εξασφαλίσει καλύτερα τους στόχους της συλλογικής ευτυχίας συγκριτικά με τις περιπτώσεις που την εξουσία έχει ένας μονάρχης ή βασιλιάς ή οι ολίγοι ευγενείς ή πλούσιοι.

συμφορητὰ δείπνα: συνεστίαση πολιτών, κατά την οποία ο καθένας φέρνει στο τραπέζι τη συνεισφορά του σε τρόφιμα και ποτά. Καθώς η λέξη δεν συναντάται σε άλλο συγγραφέα πριν από τον Αριστοτέλη, φαίνεται να είναι δικό του δημιούργημα. Στην προϋπάρχουσα λέξη **φορητός** (**φέρω** + **-τός**, ρηματικό επίθετο) ο φιλόσοφος πρόσθεσε την πρόθεση **σύν**, για να δηλώσει κάτι που γίνεται με τη συνεισφορά πολλών. Εξίσου πιθανό είναι να παρήγαγε ο Αριστοτέλης το ρηματικό επίθετο **συμφορητός** από το ρήμα **συμφορῶ/οὔμαι**: συνάγω, συναθροίζω.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποια είναι η βασική θέση την οποία υποστηρίζει ο φιλόσοφος;
2. Περιγράψτε τον φανταστικό “υπεράνθρωπο” στον οποίο αναφέρεται το κείμενο.
3. Ποιοι και γιατί είναι καλύτεροι κριτές μουσικών και ποιητικών έργων;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Ο Αριστοτέλης τεκμηριώνει τη βασική του θέση αφενός με ένα παράδειγμα (οἶον...), αφετέρου με μια αναλογία (πολλῶν γὰρ [...] διάνοιαν). Μπορείτε να τα αποδώσετε με δικά σας λόγια, έτσι ώστε να τονίζεται η βασική φιλοσοφική-πολιτική ιδέα; Να εντοπίσετε τις δύο λέξεις που εισάγουν τα αντιστοιχιζόμενα μέλη της αναλογίας.
2. Αφού στη συγκεκριμένη παράγραφο ο Σταγειρίτης διατύπωσε με μία θεματική πρόταση την κεντρική του ιδέα, και αφού αμέσως μετά την τεκμηρίωσε, προβαίνει στο τέλος της παραγράφου σε ένα συμπέρασμα (διό ...). Νομίζετε ότι η συγκεκριμένη περίοδος λειτουργεί ως πρόταση-κατακλείδα;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Με ποια έγκλιση διατυπώνει ο Αριστοτέλης τη βασική του θέση; Γιατί επέλεξε τη συγκεκριμένη έγκλιση;
2. χορηγηθέντων: Θεωρείτε ότι το ρήμα έχει την κύρια σημερινή του σημασία (χορηγώ: προμηθεύω, παρέχω) ή την αρχαιοελληνική, αυτή που προέρχεται από τον χορηγόν (χορηγῶ: καλύπτω τη δαπάνη για τον σχηματισμό χορού σε μία παράσταση δράματος· μεταφορικά: παρέχω τα μέσα, εφοδιάζω); Πώς αποδίδουν τη λέξη οι δύο μεταφραστές;
3. Ο φιλόσοφος προβαίνει σε μία αξιολογική σύγκριση μεταξύ πλήθους και ἀρίστων. Να εντοπίσετε όλες τις συγκριτικές διατυπώσεις.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ο Πλάτων και ο Ξενοφών υπήρξαν μαθητές του Σωκράτη. Στα ακόλουθα δύο αποσπάσματα διαφαίνεται η δυσπιστία την οποία είχε ο Σωκράτης για τη γνώμη των πολλών και αμόρφωτων (έναντι των ειδικών).

1. ΠΛΑΤΩΝ, Κρίτων 44c-d

Κρίτων: Δε θα πεισθούν οι πολλοί ότι εσύ ο ίδιος δε θέλησες να αποδράσεις από εδώ, ενώ εμείς είμασταν πρόθυμοι να σε βοηθήσουμε.

Σωκράτης: Αλλά γιατί, ευλογημένε Κρίτωνα, σε νοιάζει τόσο πολύ η γνώμη των πολλών; Οι πιο συνετοί, που περισσότερο αξίζει να προσέχουμε τη γνώμη τους, θα καταλάβουν ότι αυτά έγιναν έτσι όπως πραγματικά έγιναν.

Κρ.: Βλέπεις όμως, Σωκράτη, ότι είναι ανάγκη να ενδιαφέρεται κανείς και για τη γνώμη των πολλών. Η κατάσταση στην οποία βρισκόμαστε τώρα δείχνει ότι οι πολλοί είναι ικανοί να προξενήσουν όχι τα πιο μικρά δεινά, αλλά σχεδόν τα μεγαλύτερα, αν κανέναν τον συκοφαντήσουν σε αυτούς.

Σωκρ.: Μακάρι, Κρίτωνα, να ήταν ικανοί οι πολλοί να προξενήσουν τα μεγαλύτερα δεινά –θα ήταν τότε σε θέση να προξενήσουν και τα μεγαλύτερα αγαθά, και τα πράγματα θα ήταν καλά. Τώρα όμως δεν είναι ικανοί για τίποτε από τα δύο· γιατί ούτε σώφρονα έχουν τη δύναμη να κάνουν κανένα ούτε άφρονα, αλλά κάνουν ό,τι τους έρθει στο μυαλό.

(μετάφραση Θ. Σαμαράς)

2. ΞΕΝΟΦΩΝ, Άπομνημονεύματα, Γ 6.17-18

Σωκράτης: Να έχεις υπόψη σου και κείνους που ξέρουν και τι λένε και τι κάνουν. Και, καθώς εγώ νομίζω, θα βρεις ότι εκείνοι που έχουν υπόληψη και θαυμάζονται είναι οι κατεξοχήν επισημόνες, ενώ εκείνοι που έχουν κακή υπόληψη και τους περιφρονάνε είναι οι πιο αμαθείς. Αν λοιπόν επιθυμείς και να έχεις υπόληψη και να σε θαυμάζουνε στην πόλη, προσπάθησε να καταφέρεις να ξέρεις όσο το δυνατό περισσότερο εκείνα που θες να κάνεις. Γιατί αν στο σημείο τούτο είσαι ανώτερος απ' τους άλλους, δεν δ' απορήσω αν πολύ εύκολα πετύχεις όσα επιθυμείς.

(μετάφραση Κ. Βάρναλης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να συλλέξετε στα δύο Παράλληλα Κείμενα διατυπώσεις του Σωκράτη που δείχνουν ότι δεν υπολόγιζε τη γνώμη των πολλών. Να μελετήσετε και όσα λέγονται για την παιδεία του λαού. Θεωρείτε ότι μπορεί η περιφρονητική στάση του Σωκράτη να στάθηκε καθοριστική για την καταδίκη του από την πλειοψηφία των Αθηναίων δικαστών;
2. Να συγκρίνετε τη στάση του Σωκράτη απέναντι στους πολλούς με όσα λέει ο Αριστοτέλης για το πλήθος. Είναι ίδιο ή διαφορετικό στα τρία κείμενα το πεδίο στο οποίο δραστηριοποιούνται και εκφράζονται οι πολλοί;

3. ΝΙΚΟΛΟ ΜΑΚΙΑΒΕΛΙ Ο Ηγεμόνας, 18

Ο Μακιαβέλι έγραψε τον Ηγεμόνα το 1513. Στο παρακάτω απόσπασμα από το συμβουλευτικό αυτό κείμενο, που απευθύνεται ουσιαστικά σε όποιον ασκεί εξουσία, ανεξαρτήτως τόπου, χρόνου και τρόπου, εξετάζεται ένα σημαντικό ζήτημα πρακτικής πολιτικής: με ποιον τρόπο πρέπει οι ηγεμόνες να τηρούν τις υποσχέσεις τους.

Ένας ηγεμόνας, όντας αναγκασμένος να γνωρίζει καλά να συμπεριφέρεται σαν θηρίο, πρέπει από αυτά να προτιμήσει την αλεπού και το λιοντάρι· γιατί το μεν λιοντάρι δεν γλυτώνει από τις παγίδες, η δε αλεπού από τους λύκους. Οφείλει, συνεπώς, να είναι αλεπού για να ξεχωρίζει τις παγίδες και λιοντάρι για να τρομάζει τους λύκους. Όσοι περιορίζονται μόνο στο λιοντάρι δεν καταλαβαίνουν από πολιτική. Επομένως, ένας συνετός ηγεμόνας δεν μπορεί ούτε πρέπει να τηρεί τον λόγο του, όταν κάτι τέτοιο στρέφεται εις βάρος του κι όταν οι αιτίες που τον έκαναν να δώσει την υπόσχεση έχουν εκλείψει. Κι αν όλοι οι άνθρωποι ήσαν καλοί, το δίδαγμα αυτό δεν θα ήταν καλό· αλλά επειδή είναι μοχθηροί και οι ίδιοι δεν θα κρατούσαν τον λόγο τους απέναντί σου, εσύ ακόμη περισσότερο δεν χρειάζεται να τον κρατήσεις προς αυτούς. [...]

Ο ηγεμόνας να φαίνεται πονετικός, έντιμος, καταδεκτικός, ειλικρινής, ευσεβής· και να είναι. Αλλά να είναι προδιατεθειμένος, όταν χρειάζεται να μην είναι, να μπορεί και να ξέρει ν' αλλάξει στο αντίθετο. Πρέπει να είναι ψυχικά προετοιμασμένος να στρέφεται κατά κει που τον προστάζουν οι άνεμοι της τύχης και οι μεταβολές των πραγμάτων. [...] Οι άνθρωποι, εν γένει, κρίνουν περισσότερο με βάση τα μάτια τους παρά με βάση τα έργα· γιατί όλοι μπορούν να δουν, λίγοι όμως καταλαβαίνουν. Ο καθένας βλέπει αυτό που φαίνεται, λίγοι όμως καταλαβαίνουν αυτό που πραγματικά είσαι.

(μετάφραση Ζ. Ζωγραφίδου)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο Μακιαβέλι θεωρήθηκε κυνικός στις πολιτικές του συμβουλές προς τον ηγεμόνα. Επαληθεύεται αυτή η άποψη στο συγκεκριμένο απόσπασμα;
2. Στο απόσπασμα προβάλλεται έντονα η εικόνα που έχει ο Μακιαβέλι για τον λαό. Να την μελετήσετε συγκριτικά με όσα λέει για το *πλήθος* ο Αριστοτέλης στο Κείμενο Αναφοράς.

1. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Ιστορία, Γ 62

Οι Πλαταιείς μετά την οικειοθελή παράδοση της πόλης τους στους Σπαρτιάτες απολογούνται σε αυτούς για τη μέχρι τώρα εναντίον τους στάση αποδίδοντας την ευθύνη κυρίως στους Θηβαίους. Οι Θηβαίοι αναγκάζονται να απαντήσουν ενώπιον των Λακεδαιμονίων απεσταλμένων στις Πλαταιές στους ισχυρισμούς των Πλαταιέων.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ βάρβαρος ἦλθεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, φασὶ μόνοι Βοιωτῶν οὐ μὴδίσαι, καὶ τούτῳ μάλιστα αὐτοὶ τε ἀγάλλονται καὶ ἡμᾶς λοιδοροῦσιν. Ἡμεῖς δὲ μὴδίσαι μὲν αὐτοὺς οὐ φαμεν διότι οὐδ' Ἀθηναίους, τῇ μέντοι αὐτῇ ιδέα ὕστερον ἰόντων Ἀθηναίων ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας μόνους αὐ Βοιωτῶν ἀττικίσαι. Καίτοι σκέψασθε ἐν οἴῳ εἶδει ἑκάτεροι ἡμῶν τοῦτο ἔπραξαν. Ἡμῖν μὲν γὰρ ἡ πόλις τότε ἐτύγχανεν οὔτε κατ' ὀλιγαρχίαν ἰσόνομον πολιτεύουσα οὔτε κατὰ δημοκρατίαν· ὅπερ δὲ ἐστὶ νόμοις μὲν καὶ τῷ σωφρονεστάτῳ ἐναντιώτατον, ἐγγυτάτῳ δὲ τυράννου, δυναστεία ὀλίγων ἀνδρῶν εἶχε τὰ πράγματα. Καὶ οὗτοι ἰδίας δυνάμεις ἐλπίσαντες ἔτι μᾶλλον σχήσειν εἰ τὰ τοῦ Μήδου κρατήσῃ, κατέχοντες ἰσχύϊ τὸ πλῆθος ἐπηγάγοντο αὐτόν· καὶ ἡ ξύμπασα πόλις οὐκ αὐτοκράτωρ οὔσα ἑαυτῆς τοῦτ' ἔπραξεν, οὐδ' ἄξιον αὐτῇ ὀνειδίσαι ὣν μὴ μετὰ νόμων ἤμαρτεν. Ἐπειδὴ γοῦν ὁ τε Μῆδος ἀπῆλθε καὶ τοὺς νόμους ἔλαβε, σκέψασθαι χρή, Ἀθηναίων ὕστερον ἐπιόντων τὴν τε ἄλλην Ἑλλάδα καὶ τὴν ἡμετέραν χώραν πειρωμένων ὑφ' αὐτοῖς ποιεῖσθαι καὶ κατὰ στάσιν ἤδη ἐχόντων αὐτῆς τὰ πολλά, εἰ μαχόμενοι ἐν Κορωνείᾳ καὶ νικήσαντες αὐτοὺς ἠλευθερώσαμεν τὴν Βοιωτίαν καὶ τοὺς ἄλλους νῦν προθύμως ξυνελευθεροῦμεν, ἵππους τε παρέχοντες καὶ παρασκευὴν ὅσῃν οὐκ ἄλλοι τῶν ξυμμάχων.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Τι ισχυρίζονται οι Πλαταιείς για τους Θηβαίους και τι οι Θηβαίοι για τους Πλαταιείς; Να εντοπίσετε τα απαρέμφατα του πлагίου λόγου που εκφράζουν τους ισχυρισμούς αυτούς.
2. Καὶ οὗτοι ἰδίας δυνάμεις ἐλπίσαντες ἔτι μᾶλλον σχήσειν εἰ τὰ τοῦ Μήδου κρατήσῃ: Μπορείτε να διατυπώσετε την ελπίδα, έτσι όπως ειπώθηκε από αυτούς που την εξέφρασαν; (Για να απαντήσετε, θα χρειαστεί πρώτα να σκεφτείτε το είδος του υποθετικού λόγου, εστιάζοντας την προσοχή σας στην απόδοσή του.)
3. Ἐπειδὴ γοῦν ὁ τε Μῆδος ἀπῆλθε καὶ τοὺς νόμους ἔλαβε, σκέψασθαι χρή: Να επαναδιατυπώσετε τη φράση, ώστε η πράξη της δευτερεύουσας πρότασης να μην παρουσιάζεται ως πράξη που δεν έχει γίνει, αλλά αναμένεται να συμβεί.

2. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Ιστορία, Β 65.6-9

Το πρόσωπο, για το οποίο γίνεται λόγος στην πρώτη φράση του αποσπάσματος, είναι ο Περικλής. Ο Θουκυδίδης εξετάζει την πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στην οποία βρέθηκε η Αθήνα μετά τον θάνατο του σπουδαίου αυτού πολιτικού.

Καὶ ἐπειδὴ ἀπέθανεν, ἐπὶ πλέον ἔτι ἐγνώσθη ἡ πρόνοια αὐτοῦ ἢ ἐς τὸν πόλεμον. Ὁ μὲν γὰρ ἡσυχάζοντάς τε καὶ τὸ ναυτικὸν θεραπεύοντας καὶ ἀρχὴν μὴ ἐπικτωμένους ἐν τῷ πολέμῳ μηδὲ τῇ πόλει κινδυνεύοντας ἔφη περιέσεσθαι· οἱ δὲ ταῦτά τε πάντα ἐς τοῦναντίον ἔπραξαν καὶ ἄλλα ἔξω τοῦ πολέμου δοκοῦντα εἶναι κατὰ τὰς ἰδίας φιλοτιμίας καὶ ἴδια κέρδη κακῶς ἔς τε σφᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς συμμάχους ἐπολίτευσαν, ἃ κατορθούμενα μὲν τοῖς ἰδιώταις τιμὴ καὶ ὠφελία μᾶλλον ἦν, σφαλέντα δὲ τῇ πόλει ἐς τὸν πόλεμον βλάβη καθίστατο. Αἴτιον δ' ἦν ὅτι ἐκεῖνος μὲν δυνατὸς ὦν τῷ τε ἀξιώματι καὶ τῇ γνώμῃ χρημάτων τε διαφανῶς ἀδωρότατος γενόμενος κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἦγε, διὰ τὸ μὴ κτώμενος ἐξ οὗ προσηκόντων τὴν δύναμιν πρὸς ἡδονὴν τι λέγειν, ἀλλ' ἔχων ἐπ' ἀξιώσει καὶ πρὸς ὀργὴν τι ἀντειπεῖν. Ὅποτε γοῦν αἰσθοῖτό τι αὐτοὺς παρὰ καιρὸν ὕβρει θαρσοῦντας, λέγων κατέπλησεν ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι, καὶ δεδιότας αὐτὸν ἀλόγως ἀντικαθίστη πάλιν ἐπὶ τὸ θαρσεῖν. Ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Κάτω από ποιες προϋποθέσεις πίστευε ο Περικλής ότι θα μπορούσε να επικρατήσει η πόλη του στον πόλεμο; Να εντοπίσετε τους ρηματικούς τύπους που εκφράζουν αυτές τις προϋποθέσεις.
2. Να σημειώσετε αν οι παρακάτω προτάσεις είναι σωστές ή λανθασμένες με βάση το περιεχόμενο του κειμένου, αιτιολογώντας κάθε φορά την απάντησή σας με λέξεις/φράσεις του κειμένου:
 - α) Οι διάδοχοι του Περικλή ακολούθησαν την ίδια πολιτική με αυτόν.
 - β) Ένα από τα κίνητρα της πολιτικής συμπεριφοράς των διαδόχων του Περικλή ήταν το προσωπικό τους συμφέρον.
 - γ) Ο Περικλής είχε την ικανότητα να καθοδηγεί το πλήθος και όχι να καθοδηγείται από αυτό.
 - δ) Το πολίτευμα της Αθήνας στα χρόνια της διακυβέρνησης του Περικλή στηριζόταν περισσότερο στην ηγετική του προσωπικότητα.
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο όλες τις δευτερεύουσες χρονικές προτάσεις και να προσδιορίσετε τη χρονική βαθμίδα που αυτές εκφράζουν σε σχέση με την πράξη της κύριας πρότασης. Να προσέξετε και να δικαιολογήσετε την έγκλιση και τον χρόνο που χρησιμοποιούνται κάθε φορά.

Γιώργος Ζογγολόπουλος, *Αλέξανδρος ο πλανόδιος*, 1968

Εισαγωγή

Η φιλοσοφία κατά τη μακρά διάρκεια των ελληνιστικών και των ελληνορωμαϊκών χρόνων υφίσταται πολλαπλούς μετασχηματισμούς. Η κρίση της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, η μακεδονική κυριαρχία, ο θάνατος του Μ. Αλεξάνδρου και το άνοιγμα στις απέραντες επικράτειες των ελληνιστικών βασιλείων και, μετά, της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας φέρνουν αλλαγές που επηρεάζουν σταδιακά τις συνθήκες παραγωγής της φιλοσοφίας, ως πεδίου στοχασμού και εκπαιδευτικών θεσμών και πρακτικής. Η φιλοσοφία ακολουθεί αυτό το γεωγραφικό άνοιγμα σε ολόκληρη τη Μεσόγειο: η Αθήνα παραμένει κέντρο της φιλοσοφίας, όμως αναπτύσσονται νέα ισχυρά κέντρα, με πρώτη την Αλεξάνδρεια, η οποία συγκεντρώνει μεγάλο μέρος της αμιγώς επιστημονικής έρευνας, και αργότερα τη Ρώμη, που ως πρωτεύουσα προσελκύει την πνευματική ελίτ της εποχής.

Στο εσωτερικό της φιλοσοφίας, οι συζητήσεις μοιάζει να γίνονται σε ένα διαρκές παρόν, σαν όλοι οι φιλόσοφοι να βρίσκονται μαζί στην ίδια πλατεία ή στο ίδιο συμπόσιο. Όμως η φιλοσοφία αποκτά πλέον ιστορία: οι διάφοροι φιλόσοφοι διεκδικούν για τον εαυτό τους ή και τις ιδέες τους όχι πρωτοτυπία αλλά παλαιότητα. Όλοι σχεδόν επικαλούνται κάποια διαδοχή ή καταγωγή από ξακουστούς ιδρυτές Σχολών· τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, αργότερα τον Επίκουρο ή τον Ζήνωνα και, συχνότατα και για πολλούς λόγους, τον Σωκράτη. Τα ίδια τα φιλοσοφικά ερωτήματα έχουν ιστορία και όποιος τα ξαναθέτει οφείλει να λάβει υπόψη του τις πρώτες τους διατυπώσεις και τις μετέπειτα απαντήσεις.

Ως δραστηριότητα η φιλοσοφία αποκτά πολύ πιο έντονο σχολικό προσανατολισμό: το μεγαλύτερο μέρος της γίνεται μέσα στις ειδικές φιλοσοφικές σχολές που ιδρύονται σε πολλές πόλεις, άρα είναι κάτι που κυρίως διδάσκεται με μεθοδικό τρόπο. Αυτό δίνει στη φιλοσοφία βιβλιοκεντρικό χαρακτήρα: δάσκαλος και μαθητές διαβάζουν μαζί και εξηγούν τα κείμενα των μεγάλων φιλοσόφων της δικής τους Σχολής, και αρχίζουν να γράφουν υπομνήματα στα πιο σημαντικά έργα.

Υπάρχει, όμως, στα ελληνιστικά χρόνια και μια ουσιαστική αλλαγή προσανατολισμού που επηρεάζει τη φιλοσοφία. Όσο η αρχαία πόλις (στο πλαίσιο της οποίας ανέπτυξαν τον στοχασμό τους ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης) χάνει τη σημασία της ως πηγή και μέτρο των αξιών και επιβάλλεται η ισχύς των μεγάλων κρατών (των βασιλείων), ο πολίτης νιώθει ότι τα κοινά αποφασίζονται χωρίς τη συμμετοχή του, ότι η εξουσία έχει εκχωρηθεί στον μονάρχη, ότι η γνώση έχει σπάσει σε κομμάτια απρόσιτα σε όλους. Τι μένει στο άτομο; Πού θα βρει κάπου να στηριχθεί, για να μπορέσει να ζήσει μια αξιοπρεπή ζωή και να καταφέρει να ευτυχήσει, όσο αυτή κρατά;

Σε τέτοιες αγωνίες προσπαθούν να απαντήσουν οι καινούργιες φιλοσοφικές σχολές που ιδρύονται, με πιο σημαντικές τον επικούρειο Κήπο και τη Στοά. Θέλουν να προχωρήσουν πέρα από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, που τους εγκαλούν ότι κατασκεύασαν θεωρητικά σχήματα για να ερμηνεύσουν την πραγματικότητα αλλά κατέληξαν να τα θεωρούν πιο αληθινά από αυτήν. Έτσι, ενώ οι σχολές αυτές συνεχίζουν να καλλιεργούν τη φυσική ή τη λογική (οι Στωικοί), η στόχευσή τους είναι κυρίως πρακτική: η θεμελίωση της ηθικής και η κατάκτηση της εὐδαιμονίας, του τελικού σκοπού της ανθρώπινης ζωής. Παρά τις διαφορές Επικουρείων και Στωικών, είναι φανερός και κοινός ο πρακτικο-ηθικός προσανατολισμός της φιλοσοφίας. Η εναλλακτική πρόταση ζωής που προβάλλουν οι ελληνιστικές σχολές γνωρίζει μεγάλη επιτυχία, καθώς ανταποκρίνεται στις ανάγκες του ανθρώπου.

Μόνος εγγυητής, λοιπόν, για τον άνθρωπο μένει ο ίδιος του ο εαυτός. Γιατί, τι άλλο είναι δικό του; Η ιδιοκτησία; Οι συγγενείς και οι φίλοι; Οι γνωριμίες και η φήμη; Τίποτε από όλα αυτά, γιατί τίποτε από αυτά δεν εξαρτάται από εμάς. Επομένως, καλύτερα να δείχνουμε αδιαφορία προς τα εξωτερικά αγαθά, που δεν μπορούμε να τα εξασφαλίσουμε εύκολα και να μην φανταζόμαστε ιδανικές πολιτείες, ούτε να αναλύουμε ποιο είναι το καλύτερο πολίτευμα, όπως έπραξαν ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης. Η αλλαγή που χρειάζεται ξεκινά από το ίδιο το άτομο –αυτό είναι, εξάλλου, το σωκρατικό δίδαγμα.

Ό,τι χρειάζεται το άτομο, ψάχνει και το βρίσκει στον εαυτό του. Σ' αυτόν μπορεί να στηρίξει τη ζωή του, αυτόν επιμελείται, σ' αυτόν λογοδοτεί. Τα ιδεώδη που προβλήθηκαν από τη φιλοσοφία δείχνουν τον ατομοκεντρικό χαρακτήρα των σκοπών της: αυτάρκεια, αταραξία, απονία, αδιαφορία. Ο ατομικισμός θα συμβαδίζει με έναν νεοεμφανιζόμενο κοσμοπολιτισμό. Ο τόπος, η κατοικία του ανθρώπου δεν είναι ο γενέθλιος τόπος του: ακόμη κι αν έχασε την πατρίδα του, ακόμη κι αν εξορίστηκε, παρηγορείται μ' έναν καινούργιο τρόπο: το να μην έχει πατρίδα είναι το ίδιο με το να έχει πατρίδα όλο τον κόσμο. «Πατρίδα μου δεν είναι κάποιος πύργος ή κάποια στέγη. / Ολόκληρη η γη είναι πολιτεία και οικία / έτοιμη να στεγάσει τη ζωή μας», γράφει ο Κράτης (365-285 π.Χ.). Αυτή η αναγωγή σε μία παγκόσμια πολιτεία ή στο σύμπαν μερικές φορές καθυστερεί και παρέχει το αναγκαίο αίσθημα ασφάλειας, νοσηματοδοτεί μια ζωή που κυριαρχείται από το αίσθημα της αγωνίας, της προσωρινότητας, της ανεσιτότητας.

Μέχρι το τέλος της αρχαιότητας η φιλοσοφία είναι παρούσα, αλλά είναι πια πολύ διαφορετική από την πρώτη της εμφάνιση τον 6ο αι. π.Χ. Έχει διαλεχθεί, έχει συμβιώσει και έχει επηρεάσει τους χριστιανούς στοχαστές, που έμμεσα την καθιστούν σημαντικό παράγοντα κατά τη διαμόρφωση του θρησκευτικού δόγματος. Με τον νεοπλατωνισμό η φιλοσοφία σχεδόν γεφυρώνει το χάσμα της με τη θρησκεία, καθώς αναβαθμίζει τον ρόλο του μυστικιστικού στοιχείου, ενώ δεν αρκείται στην κατανόηση του σύμπαντος, αλλά επιθυμεί να συμβάλει στην ένωση της ανθρώπινης ψυχής με το Εν και στη σωτηρία της. Με έναν πιο πνευματικό τρόπο η φιλοσοφία παραμένει τρόπος ζωής.

Η αρχαία φιλοσοφία αυτής της μακράς περιόδου δεν μορφώνει απλώς γνωσιακά, μεταμορφώνει υπαρξιακά. Δεν προσφέρει κατ' ανάγκην καινούργιες γνώσεις αλλά κυρίως κατανόηση –των πραγμάτων αλλά και των ορίων του ανθρώπινου λόγου (ως διάνοιας και γλώσσας). Ακόμη και όταν προσπαθεί να υπερβεί την αισθητή πραγματικότητα, και να κατασκευάσει νοητούς κόσμους, δεν μπορεί παρά να ξεκινά από αυτήν. Αν η φυσική και η μελέτη του κόσμου ξεπερνιέται από τη μεταφυσική και τη θεωρία του θεού, τελική απόβλεψη είναι η ανίχνευση του αιώνιου Ενός· είναι η ανάδειξη του θεϊκού στοιχείου μέσα στον άνθρωπο (όπως θα έλεγε ο Πλωτίνος), η ενδοκοσμική ομοίωσή του με τον θεό (όπως θα έλεγε ακόμη και ο Επίκουρος). Η φιλοσοφία στην αρχαιότητα δεν πραγματώνεται μόνο στα μεγάλα φιλοσοφικά συστήματα του Πλάτωνα ή του Αριστοτέλη και στις εξειδικευμένες τεχνικές πραγματείες περί λογικής ή γνώσης, αλλά προχωρεί και χάρη στον έμπρακτο και κατορθωμένο φιλοσοφικό βίο –ενίοτε σχεδόν ταυτίζεται μαζί του. Είναι μία *αίρεσις βίου*.

Αν η φιλοσοφία αναρωτιέται για τον σκοπό κάθε πράξης, και προσπαθεί να βρει το νόμό της για τον άνθρωπο, το ίδιο ερώτημα θέτει και στα καινούργια δεδομένα της ελληνορωμαϊκής εποχής: αυτός ο νέος μεγάλος κόσμος που δημιουργήθηκε είναι τυχαίο συμβάν ή αποτέλεσμα συνειδητών ανθρώπινων ενεργειών; Και επειδή οι φιλόσοφοι κάποιες φορές αποπειράθηκαν να σχεδιάσουν έναν ιδανικό κόσμο, ποια σχέση έχει με εκείνον η νέα οικουμένη μέσα στην οποία αναζητά ο άνθρωπος την ευδαιμονία του; Η συσχέτιση που κάνει ο πολύ μεταγενέστερος Πλούταρχος (περ.45-περ.125 μ.Χ.) της ιδανικής πολιτείας του Στωικού Ζήνωνα (333-περ.264 π.Χ.) με την τακτική και το όραμα του Μ. Αλεξάνδρου δεν έχει ιστορική βάση, αλλά είναι σημαντική: πέρα από την τάση εξιδανίκευσης του μεγάλου ηγέτη, δείχνει την ανάγκη να υπάρχει (ή να βρεθεί εκ των υστέρων) μία θεωρητική βάση, μία φιλοσοφική ιδέα και αξία, που να στηρίζει κάθε ανθρώπινη πράξη, πολύ περισσότερο ένα οικουμενικό ιστορικό γεγονός.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης καὶ ἀρετῆς*, 6 329A-D

Καὶ μὴν ἡ πολὺ θαυματούμενη πολιτεία τοῦ τῆν Στωικῶν αἵρεσιν καταβαλομένου Ζήνωνος εἰς ἓν τοῦτο συντείνει κεφάλαιον, ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ δήμους οἰκῶμεν ἰδίους ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίους, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἰς δὲ βίος ἦ καὶ κόσμος, ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῶ συντρεφόμενης. Τοῦτο Ζήνων μὲν ἔγραψεν ὥσπερ ὄναρ ἢ εἰδῶλον εὐνομίας φιλοσόφου καὶ πολιτείας ἀνατυπωσάμενος, Ἀλέξανδρος δὲ τῷ λόγῳ τὸ ἔργον παρέσχεν. Οὐ γάρ, ὡς Ἀριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ, τοῖς μὲν Ἕλλησιν ἡγεμονικῶς τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος, καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελόμενος τοῖς δ' ὡς ζώοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενος, πολέμων πολλῶν καὶ φυγῶν ἐνέπλησε καὶ στάσεων ὑπούλων τὴν ἡγεμονίαν, ἀλλὰ κοινὸς ἦκεν θεόθεν ἀρμοστής καὶ διαλλακτὴς τῶν ὄλων νομίζων, οὓς τῷ λόγῳ μὴ συνῆγε τοῖς ὅπλοις βιαζόμενος καὶ εἰς ταῦτο συνενεγκὼν τὰ πανταχόθεν, ὥσπερ ἐν κρατῇ-ρι φιλοτησίῳ μίξας τοὺς βίους καὶ τὰ ἥθη

Εκείνη η πολυθαύμαστη Πολιτεία του Ζήνωνα, που ίδρυσε τη Σχολή των Στωικών, αποβλέπει σε έναν κύριο σκοπό: να μην κατοικούμε χωρισμένοι σε πόλεις ούτε σε δήμους, που έχουν ιδιαίτερους κανόνες δικαίου, αλλά να θεωρούμε όλους τους ανθρώπους συνδημότες και συμπολίτες, και να υπάρχει ένας κοινός τρόπος ζωής και μία τάξη, όπως σε μια αγέλη που βόσκει και τρέφεται μαζί υπό έναν κοινό "νόμο". Αυτά έγραψε ο Ζήνων, αναπλάθοντάς τα σαν ένα όνειρο ή μια εικόνα του φιλοσόφου για την εὐνομη πολιτεία. Αλλά εκείνος που έκανε πράξη τη θεωρία ήταν ο Αλέξανδρος. Γιατί δεν φόρτωσε τη διακυβέρνησή του με πολλούς πολέμους και εξορίες και συνωμοτικές εξεγέρσεις, αντιμετωπίζοντας τους Έλληνες ως ηγέτης και τους βαρβάρους ως δεσπότης, ὅπως τον είχε συμβουλευσει ο Αριστοτέλης, και φροντίζοντας τους πρώτους ως φίλους και συγγενείς και τους δεύτερους ως ζῶα ή φυτά. Αλλά, πιστεύοντας ότι είχε αποσταλεί από τον θεό ὡς κοινὸς ρυθμιστής και συμφιλιωτής ὄλων, εξαναγκάζοντας με τα όπλα όσους δεν έπειθε με τον λόγο και συνενώνοντας σε ενιαίο σύνολο τα πάντα, αναμειγνύοντας τους τρόπους ζωής και τα ήθη και τους γάμους και τις συνήθειες, όπως σε μια κού-

καὶ τοὺς γάμους καὶ τὰς διαίτας, πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν ἡγεῖσθαι πάντας, ἀκρόπολιν δὲ καὶ φρουρὰν τὸ στρατόπεδον, συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθοὺς, ἄλλοφύλους δὲ τοὺς πονηροὺς· τὸ δ' Ἑλληνικὸν καὶ βαρβαρικὸν μὴ χλαμῦδι μηδὲ πέλτη μηδ' ἀκινᾶκη μηδὲ κἀνδύι διορίζειν, ἀλλὰ τὸ μὲν Ἑλληνικὸν ἀρετῇ τὸ δὲ βαρβαρικὸν κακίᾳ τεκμαίρεσθαι, κοινὰς δ' ἐσθῆτας ἡγεῖσθαι καὶ τραπέζας καὶ γάμους καὶ διαίτας, δι' αἵματος καὶ τέκνων ἀνακεραννυμένους.

πα φιλίας, πρόσταξε πῶς πρέπει ὅλοι να θεωροῦν πατρίδα τοὺς τὴν οἰκουμένην, ἀκρόπολη καὶ φρουρά τοὺς τὸ στρατόπεδο, συγγενεῖς τοὺς ἀγαθοὺς καὶ ξένους τοὺς τοὺς φαύλους. Καὶ τὸν Ἕλληνα ἢ τὸν βάρβαρο νὰ μὴν τὸν καθορίζει ἡ χλαμῦδα ἢ ἡ ἀσπίδα, οὔτε τὸ περσικὸ ξίφος ἢ ὁ μανδύας, ἀλλὰ νὰ συμπεραίνουν ὅτι κάποιος εἶναι Ἕλληνας ἀπὸ τὴν ἀρετὴ τοῦ καὶ βάρβαρος ἀπὸ τὴν κακία τοῦ καὶ νὰ θεωροῦν κοινὰ τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ φαγητὰ καὶ τοὺς γάμους καὶ τὶς συνήθειες, καθὼς θὰ ἔχουν ἀναμειχθεῖ με δεσμούς αἵματος καὶ με κοινὰ παιδιὰ.

(μετάφραση Γ. Ζωγραφίδης)

πολιτεία: Ὁ Ζήνων εἶχε γράψει ἓνα ἔργο με τὸν τίτλο *Πολιτεία* ποὺ δὲν σώθηκε. Ὅπως ὁ Πλάτων στὴ δική του *Πολιτεία*, με τὴν οὗσα ἀναπόφευκτα θὰ συγκρινόταν οἰοιαδήποτε ἄλλη, ὁ Στωικός κάνει τὴ δική του, ἐναλλακτική, πολιτική πρόταση γιὰ τὴν ἰδανική πολιτεία, στὸ πλαίσιο ὅμως μίας ἐποχῆς ποὺ ἀλλάζει. Πρόκειται, ἴσως, γιὰ μίαν κοινότητα σοφῶν καὶ ἐνάρετων ἀνθρώπων, ὅπου ἡ ἰδιότητα τοῦ πολίτη εἶναι μίαν μόνο πτυχή τῆς ἠθικῆς προσωπικότητας.

Ὁ Πλούταρχος γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ δικοῦ τοῦ ἔργου συνδέει στοιχεῖα τῆς οὐτοπικῆς στωικῆς πόλης με τὴν πολιτική τοῦ Μ. Αλεξάνδρου, ὁ οὗος ἔχει χαρακτηριστικὰ φιλοσόφου· καὶ κάνει ἓναν ἀναχρονισμό: ἡ δράση τοῦ Ζήνωνα ξεκίνησε γύρω στὸ 300 π.Χ., 23 χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Αλεξάνδρου.

εὐνομία: Ἡ εὐνομία ἀποτελοῦσε μόνιμο αἶτημα στὴ θεωρία καὶ τὴν πρακτική τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἐνας ἀπὸ τοὺς υποστηρικτὲς τῆς δημοκρατίας, ὁ λεγόμενος “Ἀνώνυμος τοῦ Ἰαμβλίου” συνοψίζει τὰ πλεονεκτήματά της, ἀξιολογώντας τὴν ὡς «ὅ,τι καλύτερο γιὰ τὸ σύνολο καὶ γιὰ τὸ ἄτομο». Στους Στωικούς, ὁ νόμος εἶναι οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς πόλης, ποὺ ὀρίζεται ὡς ἓνα «πλήθος ἀνθρώπων ποὺ διοικούνται ἀπὸ τὸν νόμο» (Κλήμης Αλεξανδρεὺς, *Στρωματεῖς*, 4.26), τὸν φυσικὸ νόμο ποὺ ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ πράγματα. Ὁ ἡγέτης αὐτῆς τῆς κοσμοπόλης πρέπει νὰ γνωρίζει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακά, νὰ κατέχει τὸ κύριο πολιτικὸ ἀγαθὸ, τὴν ἀρετὴ, καὶ νὰ ἀναλαμβάνει πολλαπλοὺς ρόλους (κυβερνήτης, δικαστικός, παιδαγωγός κ.ά.), ὥστε νὰ διασφαλιστεῖ ἡ εὐνομία.

πατρίς: Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα συνεχίζει νὰ θεωρεῖται βασικὸ καθήκον, ὡστόσο ἤδη οἱ Κυνικοὶ ἐπαναπροσδιορίζουν τὴ σημασία τοῦ ὅρου. Καθὼς τὸ ἄτομο δὲν προσδένεται οὔτε περιορίζεται στὴν πόλη καὶ τὸν τόπο τοῦ, ὁ ὅρος διευρύνεται, γιὰ νὰ συμπεριλάβει ὁλόκληρο τὸν κόσμον. Ἡ ἀντίληψη ὅτι ὑπάρχει οὐσιαστικὴ καὶ φυσικὴ σύνδεση τοῦ καθενὸς με τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ προτεραιότητα τῆς ἀνθρώπινης ἰδιότητας, εἶναι ἡ βάση τοῦ στωικοῦ κοσμοπολιτισμοῦ.

οἰκουμένη: Ὁ Αλέξανδρος παρουσιάζεται ἐδῶ σαν νὰ ἔχει σχεδιάσει καὶ νὰ ἐφαρμόζει ἓνα πρόγραμμα πολιτισμικῆς ὁμογενοποίησης. Πάντως, ὁ νέος ἐλληνιστικὸς κόσμος ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Αλεξάνδρου ἀνέδειξε καινούργιες ἀξίες, ποὺ ὑπονόμευσαν τὶς ἀξίες τῶν πόλεων-κρατῶν· καὶ στὸ ἠθικοπολιτικὸ ἐπίπεδο, ἡ ἠθικὴ τοῦ δασκάλου τοῦ Αλεξάνδρου, τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀντιστοιχοῦσε στὴ μικρὴ κλίμακα μίας πόλης καὶ ὄχι στὴν ἀναδυόμενη οἰκουμένη.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της πολιτείας του Ζήνωνα κατά το κείμενο;
2. Με ποιον τρόπο θεωρεί ο Πλούταρχος ότι ο Μ. Αλέξανδρος έκανε πραγματικότητα το όραμα του Ζήνωνα;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. *ἀλλὰ τὸ μὲν Ἑλληνικὸν ἀρετῇ τὸ δὲ βαρβαρικὸν κακίᾳ τεκμαίρεσθαι:* Ποιο νοηματικό περιεχόμενο αποδίδεται στους όρους *Ἑλληνικὸν* και *βαρβαρικὸν* από τον Πλούταρχο;
2. Πόσο συνεπὴ είναι όσα εμφανίζεται ότι έπραξε ο Μ. Αλέξανδρος ως προς τη θεωρία του Ζή-
ωνα;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Αφού εντοπίσετε τα δύο κύρια σχήματα λόγου που υπάρχουν στο κείμενο (αντιθέσεις και πα-
ρομοιώσεις), να διερευνήσετε τον επικοινωνιακό στόχο που επιτελεί το καθένα από αυτά.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΑΝΤΙΦΩΝ απόσπασμα 44B

Ο Σοφιστής Αντιφών (5ος αι. π.Χ.) υποστήριξε την προτεραιότητα της φύ-
σεως ως προς τον νόμον, τις αυθαίρετες κοινωνικο-πολιτικές συμβάσεις.
Πάνω στο φυσικό δίκαιο θεμελιώνεται η ισότητα των ανθρώπων και η
απουσία διακρίσεων.

Όσους προέρχονται από αρχοντικούς γονείς τους υπολογίζουμε και τους σεβόμαστε, ενώ όσους
είναι από άσημα σπίτια ούτε τους υπολογίζουμε ούτε τους σεβόμαστε. Ως προς αυτό, όμως,
συμπεριφερόμαστε σαν βάρβαροι, αφού από τη φύση είμαστε πλασμένοι όλοι, Έλληνες και βάρ-
βαροι, όμοιοι σε όλα. Θα το διαπιστώσουμε αν εξετάσουμε όσα πράγματα είναι από τη φύση
αναγκαία σε όλους τους ανθρώπους: τη δυνατότητα να τα εξασφαλίσουν την έχουν εξίσου όλοι,
και σε σχέση με αυτά δεν υφίσταται ανάμεσά μας καμιά διάκριση σε βαρβάρους και Έλληνες,
γιατί όλοι αναπνέουμε με το στόμα και τη μύτη, και τρώμε με τα χέρια...

(μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος)

2. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

Περὶ φυγῆς, 3 600E-601B

Ο Πλούταρχος, στο έργο του Περὶ φυγῆς, απευθύνεται στον Μενέμαχο από τις Σάρδεις και προσπαθεί να τον παρηγορήσει για το γεγονός ότι είναι εξόριστος από τη γενέτειρά του. Στον παρηγορητικό του λόγο αξιοποιεί αντιλήψεις στωικών φιλοσόφων για τη θέση του ατόμου στον κόσμο, που ξεφεύγει από τα στενά τοπικά όρια της πατρίδας.

Από τη φύση δεν υπάρχει πατρίδα, όπως ούτε σπίτι ούτε αγρός ούτε εργαστήριο χαλκουργού, όπως έλεγε ο Αρίστων, ούτε ιατρείο, αλλά γίνεται, ή καλύτερα ονομάζεται και αποκαλείται, το καθένα τους σε σχέση με αυτόν που το κατοικεί και το χρησιμοποιεί. Ο άνθρωπος, όπως λέει ο Πλάτων, «δεν είναι φυτό της γης», ούτε ακίνητο, «αλλά ουράνιο», όπου σαν άλλη ρίζα η κεφαλή κρατάει το σώμα όρθιο, στραμμένο προς τον ουρανό. Επομένως, εύστοχα είπε ο Ηρακλής:

Αργεῖος ἢ Θηβαῖος, αὐοὺ δὲν καυχίεμαι ὅτι ἀνήκω σὲ μίᾳ πόλῃ
κάθε κάστρο Ἑλληνικὸ εἶναι πατρίδα γιὰ μένα.

Ο Σωκράτης το είπε ακόμη πιο εύστοχα, λέγοντας πως δεν είναι Αθηναῖος ούτε Έλληνας πολίτης, αλλά πολίτης του κόσμου, όπως θα έλεγε κανείς πολίτης της Ρόδου ή της Κορίνθου, επειδή δεν δέλησε να κλειστεί μέσα στα όρια του Σουνίου, του Ταινάρου και των Ακροκεραυνείων.

Βλέπεις ἐκεῖ ψηλά τὸν ἀπειρο αἰθέρα
που κρατάει τὴ γῆ στὴν ἀπαλὴ ἀγκαλιὰ τους;

Τούτα είναι τα όρια της πατρίδας μας και κανείς εντός τους δεν είναι εξόριστος, ξένος ή αλλοδαπός, όπου υπάρχει η ίδια φωτιά, το ίδιο νερό, ο ίδιος αέρας, όπου ίδιοι είναι οι άρχοντες, οι διοικητές, οι πρυτάνεις, ο ήλιος, η σελήνη, η Αφροδίτη. Οι ίδιοι νόμοι για όλους, ένα το πρόσταγμα και μία η εξουσία: το χειμερινό ηλιοστάσιο, το θερινό ηλιοστάσιο, η ισημερία, οι Πλειάδες, ο Αρκτούρος, οι εποχές της σποράς και του φυτέματος. Ένας ο βασιλιάς και άρχων, «ο Θεός, που είναι η αρχή, το μέσον και το τέλος του σύμπαντος, που το διατρέχει από τη φύση του απ' άκρου εις άκρον σε όλη του την έκταση. Τον ακολουθεί από πίσω η Δίκη, η τιμωρός όσων παραβαίνουν τον θείο νόμο», την οποία εφαρμόζουμε όλοι εμείς οι άνθρωποι από τη φύση μας προς όλους τους ανθρώπους, σαν να ήταν συμπολίτες μας.

Οι πηγές των παραθεμάτων: Πλάτων, *Τίμαιος* 90α' άγνωστος τραγικός ποιητής, απόσπασμα 392 (έκδοση Nauck)' Ευριπίδης, απόσπασμα 941' Πλάτων, *Νόμοι* 715e.

(μετάφραση Φιλολογική Ομάδα Κάκτου)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια είναι η θέση του Πλούταρχου για την έννοια της πατρίδας;
2. Πώς στηρίζει ο Πλούταρχος αυτή τη θέση του στις δύο πρώτες παραγράφους του αποσπάσματος;

3. ΦΕΡΝΑΝΤΟ ΠΕΣΣΟΑ Ο φύλακας των κοπαδιών, XXXII

Ο Πορτογάλος συγγραφέας Fernando Pessoa (1888-1935) με το όνομα του Αλμπέρτο Καέιρο, ένα από τα πολλά που χρησιμοποιούσε, υπέγραψε την ποιητική ενότητα Φύλακας των κοπαδιών (1915). Είναι, όπως γράφει ο ίδιος, «ο Αργοναύτης των αληθινών αισθήσεων» και μαζί του «ζούμε, χωρίς να στοχαζόμαστε, την αντικειμενική πραγματικότητα του Σύμπαντος».

Χτες κατά τ' απόγεμα ένας άνθρωπος της πόλης
μιλούσε στην πόρτα του μαγέρικου.
Μ' εμένα μιλούσε επίσης.
Μιλούσε για τη δικαιοσύνη και για τον αγώνα ώστε να 'χουμε δικαιοσύνη
και για τους εργάτες που υποφέρουν
και για τη συνεχή εργασία και για 'κείνους που πεινούν
και για τους πλουσίους που γι' αυτό έχουν πλάτες μονάχα.
Και προσέχοντάς με είδε δάκρυα στα μάτια μου
και χαμογέλασε μ' ευγνωμοσύνη, κρίνοντας πως ένιωθα
το μίσος που ο ίδιος ένιωθε και τη συμπάθεια
που εκείνος έλεγε πως ένιωθε.
(Όμως εγώ ίσα-ίσα που τον άκουγα.
Τι με νοιάζουν εμένα οι άνθρωποι
κι ό,τι υποφέρουν ή υποδέτουν πως υποφέρουν;
Ας είσαστε σαν εμένα δεν θα υποφέρατε.
Όλο το κακό του κόσμου προέρχεται από την έγνοια που έχουμε οι μεν για τους δε,
πότε για να κάνουμε καλό, πότε για να κάνουμε κακό.
Η ψυχή μας κι ο ουρανός κι η γη μάς φτάνουν.
Το να δέλουμε περισσότερα σημαίνει απώλειά τους και τη δυστυχία μας).
Εκείνο που σκεφτόμουν
ενόσω ο φίλος μας μιλούσε
(ηράγμα που με συγκίνησε μέχρι δακρύων),
ήταν πως το μούρμουρο τ' απόμακρο από τα κουδουνάκια
μέσα σ' αυτό το δειλινό,
δεν έμοιαζε με τις καμπάνες σ' ένα ξωκλήσι τόσο δα
όπου πήγαν να λειτουργηθούν τα λουλούδια κι οι νεροσυρμές
κι οι απλές ψυχές σαν τη δική μου.
Ευλογημένος να 'ναι ο Θεός γιατί καλός δεν είμαι
κι έχω τον εγωισμό τον φυσικό των λουλουδιών
και των ποταμιών που το δρόμο του ακολουθούν
μ' έγνοια και δίχως γνώση,
με το άνθισμα μόνο και με τη συνέχιση της ροής.
Αυτή 'ναι η μόνη αποστολή στον Κόσμο,
αυτή: να υπάρχεις ξεκάθαρα
και να ξέρεις να το κάνεις δίχως να το σκέφτεσαι).
Κι ο άνθρωπος σώπασε θωρώντας κατά τη δύση,
αλλά τι νοιάζει η δύση εκείνον που μισεί κι αγαπάει;

(μετάφραση Φ. Δ. Δρακονταειδής)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Αφού μελετήσετε τα παραπάνω κείμενα, να εντοπίσετε τα σημεία στα οποία συγκλίνουν ή αποκλίνουν οι συγγραφείς ως προς τις βασικές αρχές των Στωικών (βλ. εισαγωγή 6ης Θεματικής Ενότητας).

4. ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ

Επιστολές

Ο Παύλος απευθυνόμενος σε διαφορετικής φυλετικής σύνθεσης χριστιανικές κοινότητες κρατά μια στάση συμπερίληψης των διαφορετικών εθίμων τους, αποδοχής των υπαρκτών διαφορών («ας κάνει καθένας ό,τι νομίζει σωστό»), και παράλληλα προβάλλει μια νέα οικουμενικότητα που δεν θεμελιώνεται σε κάποια εθνική ιδιομορφία αλλά στην ισότιμη σχέση και αναφορά όλων σε έναν Θεό.

Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θήλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. (Πρὸς Γαλάτας, 3.28)

Δεν υπάρχει πια Ιουδαίος και ειδωλολάτρης, δεν υπάρχει δούλος και ελεύθερος, δεν υπάρχει άντρας και γυναίκα· όλοι σας είστε ένας, χάρη στον Ιησού Χριστό.

Θλίψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἕλληνος· δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι· οὐ γὰρ ἔστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ. (Πρὸς Ρωμαίους, 2.10-11)

Θλίψη και στενοχώρια περιμένουν κάθε άνθρωπο που υπηρετεί το κακό, πρώτα τον Ιουδαίο· αλλά και τον εθνικό. Αντίθετα, δόξα, τιμή, και ειρήνη προσμένουν όποιον κάνει το καλό, πρώτα τον Ιουδαίο αλλά και τον εθνικό· γιατί ο Θεός δεν κάνει διακρίσεις.

(μετάφραση Γ. Γαλίτης, Ι. Καραβιδόπουλος, Ι. Παλάνης & Π. Βασιλειάδης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Πού φαίνεται η θεϊκή βούληση στο απόσπασμα του Απ. Παύλου; Να εντοπίσετε το αντίστοιχο χωρίο στο κείμενο του Πλούταρχου.
2. Ποιο πρέπει να είναι το βασικό χαρακτηριστικό των ανθρώπων, ώστε να αντιμετωπιστούν ισότιμα από τον Θεό;

1. ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

Διατριβαί, Γ 1.1-4-6-9

Κάποτε πλησίασε τον φιλόσοφο Επίκτητο ένας νέος με υπερβολικά προσεγμένη περιβολή και κώμη. Ο φιλόσοφος αναλαμβάνει να τον νουθετήσει, ώστε να μην ασχολείται τόσο με την εμφάνισή του όσο με την αρετή του.

Εισιόντος τινός πρὸς αὐτὸν νεανίσκου ῥητορικοῦ περιεργότερον ἡρμοσμένου τὴν κόμην καὶ τὴν ἄλλην περιβολὴν κατακοσμοῦντος «Εἰπέ μοι», ἔφη, «εἰ οὐ δοκοῦσίν σοι κύνες τ' εἶναι καλοὶ τινες καὶ ἵπποι καὶ οὕτως τῶν ἄλλων ζῶων ἕκαστον;»

«Δοκοῦσιν», ἔφη.

«Οὐκοῦν καὶ ἄνθρωποι οἱ μὲν καλοί, οἱ δ' αἰσχροί; Πῶς γὰρ οὐ; Πότερον οὖν κατὰ τὸ αὐτὸ ἕκαστα τούτων ἐν τῷ αὐτῷ γένει καλὰ προσαγορεύομεν ἢ ἰδίως ἕκαστον; οὕτως δ' ὄψει αὐτό. Ἐπειδὴ πρὸς ἄλλο μὲν ὀρώμεν κύνα πεφυκότα, πρὸς ἄλλο δ' ἵππον, πρὸς ἄλλο δ' εἰ οὕτως τύχοι ἀηδόνα, καθόλου μὲν οὐκ ἀτόπως ἀποφῆναιτ' ἂν τις ἕκαστον τηνικαῦτα καλὸν εἶναι, ὁπότε κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν κράτιστ' ἔχοι· ἐπεὶ δ' ἡ φύσις ἐκάστου διάφορός ἐστιν, διαφόρως εἶναί μοι δοκεῖ ἕκαστον αὐτῶν καλόν· ἢ γὰρ οὐ;» [...]

«Τί οὖν ποιεῖ κύνα καλόν; Ἡ ἀρετὴ ἢ κυνὸς παροῦσα. Τί ἵππον; Ἡ ἀρετὴ ἢ ἵππου παροῦσα. Τί οὖν ἄνθρωπον; Μὴ που ἡ ἀρετὴ ἢ ἀνθρώπου παροῦσα; Καὶ σὺ οὖν εἰ θέλεις καλὸς εἶναι, νεανίσκε, τοῦτο ἐκπύνει, τὴν ἀρετὴν τὴν ἀνθρωπικὴν. Τίς δ' ἐστὶν αὕτη; Ὅρα, τίνας αὐτὸς ἐπαινεῖς, ὅταν δίχα πάθους τίνας ἐπαινῇς· πότερα τοὺς δικαίους ἢ τοὺς ἀδίκους;

–Τοὺς δικαίους.

–Πότερον τοὺς σώφρονας ἢ τοὺς ἀκολάστους;

–Τοὺς σώφρονας.

–Τοὺς ἐγκρατεῖς δ' ἢ τοὺς ἀκρατεῖς;

–Τοὺς ἐγκρατεῖς.

–Οὐκοῦν τοιοῦτόν τινα ποιῶν σαυτὸν ἴσθι ὅτι καλὸν ποιήσεις· μέχρις δ' ἂν τούτων ἀμελῇς, αἰσχρόν σ' εἶναι ἀνάγκη, κἂν πάντα μηχανᾶ ὑπὲρ τοῦ φαίνεσθαι σε καλόν».

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Τι στάθηκε ως αφορμή για να αναφερθεί ο Επίκτητος στην *ἀνθρωπικὴν ἀρετὴν*;
2. Ποια εἶναι τα χαρακτηριστικά της αρετῆς του ἀνθρώπου κατὰ τον Επίκτητο; Να αναζητήσετε στα λεξικά τους σχετικούς ὅρους.
3. Να μετασχηματίσετε τὴ σύνταξη των παρακάτω αποσπασμάτων ως εξής:
 - α) *Εἰσιόντος τινός πρὸς αὐτὸν νεανίσκου ῥητορικοῦ περιεργότερον ἡρμοσμένου τὴν κόμην καὶ τὴν ἄλλην περιβολὴν κατακοσμοῦντος ἔφη*: Οι μετοχές να αναλυθούν σε προτάσεις.
 - β) *εἰ οὐ δοκοῦσίν σοι κύνες τ' εἶναι καλοὶ τινες καὶ ἵπποι. (Ἡρώτα εἰ...)*
Τί οὖν ποιεῖ κύνα καλόν; (Ἡρώτα εἰ...)
καὶ σὺ οὖν εἰ θέλεις καλὸς εἶναι, νεανίσκε, τοῦτο ἐκπύνει, τὴν ἀρετὴν τὴν ἀνθρωπικὴν. (Ἐκέλευεν...)
Να μεταφέρετε το περιεχόμενο των παραπάνω αποσπασμάτων στον πλάγιο λόγο χρησιμοποιώντας τα ἐντὸς παρενθέσεων ῥήματα ως ῥήματα ἐξάρτησης.
4. *Οὐκοῦν [...] φαίνεσθαι σε καλόν*: Αφού βρείτε τις υποθέσεις που λανθάνουν στο παραπάνω χωρίο, να το μεταφράσετε.